

~~Magyar O 153~~ / 17.

AZ ISZLÁM KELETKEZÉSE



A MAGYAR SZEMLE KINCSESTÁRA



AZ  
ISZLÁM KELETKEZÉSE

IRTA:

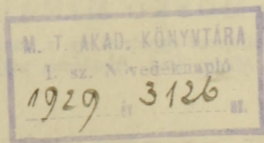
KMOSKÓ MIHÁLY

budapesti egyetemi ny. r. tanár,  
a Magy. Tud. Akadémia tagja



BUDAPEST, 1929  
KIADJA A MAGYAR SZEMLE TÁRSASÁG

113278



A Magyar Szemle Társaság tulajdonában lévő „Old  
Kenntonian Style” anyadúccal szedte és nyomta a  
Fővárosi Nyomda Részvénytársaság



# AZ ISZLÁM KELETKEZÉSE ÉS AZ ARAB VILÁGIRODALOM KIALAKULÁSA

## I. ARÁBIA

Az Iszlám bölcsője a szabálytalan téglányra emlékeztető, kb. 3 millió négyzetkilométer területű, átlag 1000 m. magas fennsík, az Arab-Félsziget, amelynek oldalait a partvidékkel párhuzamos párkányhegység szegélyezi. A nyugati párkányhegység dél felé haladva, fokozatosan emelkedik; Medina vidékén magassága helyenként kb. 1800 méter, Áden táján több, mint 3000 méter magasra tornyosul és szinte alpesi méreteket ölt. Ugyanilyen magasságot ér a keleti párkányhegység, a Dzsebel al-Akhdar is.

Arábiának több, mint fele csaknem lakatlan sivatag. Ennek főokát a Félsziget partvidékét szegélyező párkányhegységben kell keresnünk, amely a monszunszelek páráját felfogja, minek következtében a hegység magasabb régióit dúsabban öntöző csapadék a földművelést lehetővé teszi ugyan, viszont a mögötte elterülő fennsík csapadékban nem részesül és lakatlan sivataggá lesz. Mennél magasabb a párkányhegység, annál kietlenebb a tőle keletre elterülő sivatag. Innen van, hogy Boldog-Arábia (Jemen) alpesi hegyei mögött a borzal-

mas Dehna-sivatag fekszik, amely a Fél-sziget csaknem egyharmadát borítja. Ettől északra fekszik a Nadzsd nevű steppe-vidék, amelynek csapadékviszonyai jóval kedvezőbbek, mert a tőle nyugatra elterülő párkány-hegység, a Hidzsász, jóval alacsonyabb. A Nadzsd legelői számos nomádtörzsnek nyújtanak megélhetést. A középarábiai fennsíkon állandó folyók ugyan nincsenek, a talajvíz azonban a föld felszíne közelében húzódik és egyes defláció-okozta mélyedésekben a föld felszínére kerülve, oázisokat képez, amelyek mentén kisebb-nagyobb városkák keletkeztek. A Nadzsdtól északra ismét lakatlan homoksivatag terül el, a Nefûd, amelynek északi folytatása a köves Szíriai Sivatag.

Arabia lakossága a talajviszonyoknak megfelelően három különböző elemből tevődött össze: egyes mélyebb völgyekben, ahol a talajvíz közelsége a földművelést lehetővé tette, telepes lakossággal találkozunk, amely főleg a datolyapálma terméséből élt. A kiterjedt középarábiai steppe-vidék gyér lakosságát állattenyésztő nomádok képezték. A fontosabb útvonalakat uraló városok népe export-import üzletekből szerezte megélhetését.

A foglalkozás okozta különbségek dacára az ország népe e három osztályának élete között lényeges eltérés nincs, mert mind a három alapját a törzsrendszer képezte, amely alapjában nem más, mint az anarchia szelidebb formája, miután a törzsfőnek végrehajtó hatalma nem volt. A törzsrendszer társadalmi egysége a család, amelynek feje többnejűségben élt és vágyainak netovábbját népes család képezte. Mivel pedig a steppe-vidék felvevőképessége nagyon korlátolt, az egyre szaporodó törzsek között folytonos háborúk dúltak, amelyek rendes vége az volt, hogy a legyőzött törzs vagy megsemmisült, vagy elvándorolni kényszerült. Mivel Délarábiának steppe-vidékei aránylag csekélyek, az arab nomádok népvándorlási mozgalmak dél felől észak felé irányultak. Magától értetődik, hogy a déli jövevényeket az északi törzsek nem látták szívesen;

ez az ellenszenv utóbb gyűlölködéssé fajult s azzal végződött, hogy Arábia már Muhammed idejében két ellenséges táborra szakadt, az északi s a déli törzsek csoportjára.

Arábia nomádjai ősrégi idők óta pogányok voltak és alapjában mai nap is azok, mert muszlim vallásuk voltaképen külsőség, belső tartalom nélkül. A telepés lakosság részben keresztény volt, részben zsidó; Zoroaszter tanainak a VI. század végén bekövetkezett perzsa hódítások révén Délarábiában akadtak szórványos hívei.

## II. MUHAMMED FELLÉPÉSE

Amint ismeretes, a próféta Mekkában, 571-ben született. Muhammed, Abdallah fia, Abd al-Mutallib unokája, Hâsim dédunokája, szegény családból származott. Atyját két éves korában veszítette el: anyja, Amînah, a gyermekre maradt csekély örökséget, — öt tevé s egy rabnő volt az egész — hamar felélte és csakhamar meghalt. A kis árvát nagyapja vette magához, de e jó ember is nemsokára jobb létre szenderült, nagybátyja, Abû Tâlib-ra bízva gondját. Ez is szegény ember volt, nagy családdal s így Muhammed felcsapott pásztornak s a gazdag mekkaiak aprómarháját legeltette. A hagyomány szerint nagybátyjával kilenc éves korában a Jordánon túl fekvő Boszrába vetődött, ahol egy Bahîrâ nevű szerzetes állítólag megjövendölte jövendő dicsőségét. Sorsa csakhamar jobbra fordult. Khadîdsah, egy jómódú mekkai kereskedő özvegye, rajta felejtette szemét és megbízta, hogy vagyonával sáfarkodjék. Így lett Muhammedből kereskedő. Mivel úrnője látta, hogy sáfára tetőtől-talpig becsületes ember, megszerette és negyven éve dacára kezét kínálta oda neki. Így lett a 25 éves fiatalember a tizenöt esztendővel

idősebb özvegy második férje. E feltűnő korkülönbség dacára, házaseletük, amelyből két fiú és négy lány — többek között Fâtimah, (Alî, a későbbi kalifa neje) — született, mindvégig zavartalanul boldog volt és Muhammed, amíg első felesége élt, más asszonyt nem is hozott a házhoz, dacára annak, hogy szülővárosának tehetősebb polgárai rendszerint többnejűségben éltek.

Muhammed házassága után is folytatta üzleti utait, melyek alatt a kereszténységgel megismerkedett s egyre többet foglalkozott a keresztény s a zsidó hit eszmévilágával, főleg az egy Isten, az élők s a holtak ítélő bírájának gondolatával. Nem szabad azt képzelnünk, hogy Muhammednek módjában lett volna e kinyilatkoztatott vallások tanaiba alaposabban behatolni. Irni és olvasni nem tudott, tehát a Szentírás hét pecséttel lezárt titok maradt előtte; zsidó és keresztény ismerősei műveletlen hajcsárok, rabszolgák és kereskedők voltak, akiktől rabbi-magyarázatokkal fűszerezett, apokrif-mesékkal átszótt bibliai történeteket hallott. Mindazonáltal ismerőseinek naiv előadása erősen foglalkoztatta elméjét, olyannyira, hogy utóbb meglehetősen elhanyagolta üzleti ügyeit s a szülővárosa körül elterülő kő-sivatagokban barangolva, tépelődött, gondolkodott és kereste azt az Istent, akiről annyit hallott, de még mindig nem ismert.

610 ramadhán havában, egy ilyen magányos kirándulás alkalmával rendkívüli dolog történt vele. Gábor angyal megjelent neki s azt mondta: „Olvass!” „De én nem tudok olvasni!” — felelé a próféta. — „Olvass!” — volt az angyal háromszoros válasza. Erre a próféta lelke könyvében a következő szavakat olvasta:

„Olvass az Úr nevében, aki teremtett,  
teremtett aludt vérből emberi nemet,  
Olvasd: a legdicsőbb a te Urad,  
aki pennával oktat,  
oktatva az embert, amit nem tudhat.”

E kinyilatkoztatás, amely a Qoránban, a Muham-



mednek adott kinyilatkoztatások gyűjteményében, a 96. szúra bevezető soraiban olvasható, olyanféle rímes prózában, amint azt fordításunkban szemléltetni próbáltuk, a prófétát félelemmel töltötte el. Haza rohant és Khadîdzsahnak elmondta, mit hallott. Az asszony vigasztalta és bátorította, azonban Muhammedot szörnyű kétségek gyötörték: attól félt, hogy dzsinnek, gonosz lelkek szállták meg, vagy más szóval, elméje borult el. Utóbb kinyilatkoztatásban volt része, amely értésére adta, hogy elméje ép. Muhammed ezután újabb kinyilatkoztatásokra várt, ezek azonban három évig elmaradtak, úgy hogy a próféta végül kétségbeesésében egy szakadékba akart ugrani. E három év elteltével újabb jelenése volt: Gábor angyal mennyei fényben jelent meg előtte. E jelenés után a próféta magánkívül rohant Khadîdzsah-hoz; a jó feleség alélt férjére köpenyt borított. Ekkor hallotta a Qorân e szavait:

„Ó, te köpenybe burkolt,  
 állj fel és prédikálj,  
 Uradat magasztald,  
 ruhádat mosd meg,  
 a szennyet (bálványimádást) pedig kerüld!”

E jelenés véget vetett lelki krízisének. Kételyei menten elhagyták, mert felismerte küldetését, honfitársainak Ábrahám ősi hitére való térítését. Ettől fogva a látomások gyakran ismétlődtek s a próféta immár hozzáfogott vallása terjesztéséhez. Első híve a hűséges Khadîdzsah volt, aki a vallás dolgában is oldala mellett állt. Ali, utóbb veje, és Zajd, fogadott fia követték felesége példáját. De már a rokonság többi tagjai és Mekka gazdag kereskedői, hatalmas pénzarisztokratái hallani sem akartak az új prófétáról, aki alamizsnát követelt tőlük szegényei részére, pogány isteneik szidalmazásával pedig üzleti érdekeik ellen tört, mert hiszen városuk jóléte, az évi zarándokösszejövetelek látogatottságától függött. Mindezek dacára akadtak egyes gazdagabb

polgárok is, akik az igazságot őszintén keresve, igazat adtak neki és melléje álltak. Nagy feltűnést keltett különösen Abû Bakr, gazdag és tekintélyes polgár megtérése, akit az utókor igazmondónak (sziddiq) nevezett el. Az első megtértek közé tartozott Othmán is, a későbbi kalifa, bár ez utóbbinál a meggyőződés mellett Ruqajjah, Muhammed lányának keze is súlyosan esett latba.

Az új prófétát ellenségei főleg azzal próbálták nevetségessé tenni, hogy íme, Allah szörnyű ítélete, amelylyel e futóbolond ijesztget, egyre késik. Mások csalónak avagy költőnek (jövendőmondónak) csúfolták. E nehézségek dacára az iszlám, különösen az alsó néposztályok között, amelyek nyomorán némileg segített, lassan terjedni kezdett. Főleg a rabszolgák csaptak fel buzgó hívei közé, így pl. egy jóhangú néger, aki először hívta fel imára a híveket, mint muezzin. A mekkai patriciusok látva az új tan fokozatos terjedését, egyre éleesebben fordultak híveivel szembe, úgy hogy ezek egy kisebb csoportja a keresztény Abessziniába menekült, ahol ugyan szabadon gyakorolhatták vallásukat, de mivel megélhetésük nem volt, kénytelenek voltak visszatérni. Odahaza még rosszabb sors várta őket. A mekkai pénzarisztokrácia összebeszélt, hogy a prófétát kiközösíti és vele minden társadalmi érintkezést megszakít. E szigorú és kegyetlen rendszabály hatása alatt a próféta hívei és rokonsága a várost elhagyva, egy szakadékban találtak menedéket, de mert élelmiszerekre csak titokban tehettek szert, sok és keserves nélkülözést kellett elszenvedniök. Végre is maguk a mekkaiak szánták meg a próféta híveit és két év múlva e szigorú bojkottrendeletet visszavonták. Amint azonban a próféta hazatért, újabb bántalmazásokban és csúfságokban volt része: leköpték, háza előtt rondítottak, szidalmazták, úgy amint azt az arabok oly förtelmesen értik. Már-már úgy látszott, hogy az általános részvégtelenség és üldöztetések folytán hívei meginognak hitükben s az iszlám csendesen kimúlik, amikor egy szerencsés véletlen



a prófétát nyeregbe ültette s ellenségeinek összes számításait halomra döntötte. A dolog a következőkép történt.

### III. MUHAMMED MEDINÁBAN

A 620. esztendő zarándokünnepe alkalmával Muhammed több medinai polgárral kötött ismeretséget. E várost eredetileg Sziriából és a Szentföldről menekült zsidók és zsidókká lett arabok lakták, akik három különböző törzshöz tartoztak. A városba utóbb két dél-arábiai pogány törzs, Ausz és Khazradzs fiai telepedtek, akik a város vezetését kezükbe ragadva, a zsidó őslakosságot a „védencek” szerény szerepére kárhoztatták. E két pogány törzs között vérbosszú okozta örökös viszályok dúltak. A Medinából Mekkába zarándokoló pogányok Muhammeddel megismerkedve, egymás között felvetették a merésznek látszó gondolatot, nem lehetne-e a hazájában üldözött prófétát városukban békebírónak felléptetni, egyben déli versenytársuk, Mekka ellen sorompóba állítani. A medinai pogányok zsidók között élve megszokták az egy Isten eszméjét; zsidó polgártársaikkal érintkezve, tudták azt is, hogy azok a Messiást várják: Muhammed prófétai küldetése nem tűnt fel nekik oly nevetséges lehetetlenségnek, mint Mekkában, sőt oktatását hallva, azt mondták: „Ez az a próféta, akivel a zsidók ijesztenek minket!” Így történt, hogy hazatérve s a dolgot jól megfontolva, a következő esztendőben szövetségre léptek vele, segítséget ígérve úgy neki magának, mint szorongatott híveinek. A mekkai pogányok azonban a dolgot valahogy megtudták és Muhammedet árulónak kezdték tekinteni. A próféta észrevette, hogy élete és övéinek biztonsága ve-

szélyben forog és 622-ben híveivel együtt szülővárosát elhagyva, Medinába vándorolt ki. E kivándorlás, arabul *hidzsráh*, amit nem éppen szabatosan „futásnak” is szokás nevezni, az iszlám születésének pillanata, legfontosabb eseménye és így nem csoda, hogy a próféta hívei néhány évtizeddel később időszámításukat a *hidzsráh*-tól, illetve a *hidzsráh* évének első napjától (622 július 16.) kezdték számítani.

A próféta, aki szülővárosában eleddig üldözött vad volt, Medinába mint békebíró vonult be és csak hamar ő lett a város feje. Ausz és Khazradzs házi viszállyainak elintézése után mindenekelőtt az ottani zsidókat igyekezett vallásának megnyerni. De már ebben nem volt szerencséje. Ő, az analfabéta, hitvitákba elegyedett a talmudi dialektika minden hájával megkent zsidókkal! Persze, hogy ő húzta a rövidebbet! Hiába parancsolta meg az ő kedvükért, hogy hívei imaközben észak, vagyis Jeruzsálem felé forduljanak, hiába rendelte el a hosszúnapp példájára a *ásúrah* böjtjét: a medinai zsidók a prófétát, mint gojt, nem csak nem voltak hajlandók messiásnak elismerni, de ráadásul még ki is nevelték. A prófétát mélyen sértette elutasító magatartásuk és azért nemsokára a böjti időt ramadhán hávára tette át, az ima irányát (*qiblah*) pedig Mekka felé helyezte vissza.

624-ben megtudta, hogy nagy, ezer tevét számoló mekkai karaván vonul hazafelé, Abû Szufjân, a legelőkelőbb mekkai pénzarisztokraták egyikének vezetése alatt. A karavánok rendes útja Badr nevű helység közelében haladt el egy kút mellett. Muhammed menten felkerekedett 300 hívője élén, hogy a karavánt feltartóztassa és foglyul ejtse. Csakhogy Abû Szufjân Muhammed tervéről idejekorán értesült és a veszélyről Mekkát értesítve, a karavánt kerülő úton vezette hazafelé, Muhammed pedig hirtelen azon vette magát észre, hogy békés kereskedők helyett vagy ezer főnyi mekkai harcossal áll szemben. De azért egyetlen pillanatig sem habozott: az ellenséget bátran megtámadta és kemény

harc után megverte; Mekka legelőkelőbb polgárai a harctéren maradtak. Muhammed híveinek bátorsága és az imák végzése közben elsajátított fegyelmezettsége diadalt aratott az ellenség túlereje fölött!

E győzelem után menten a Medinában otthonos három zsidó törzs egyike, a Qainuqâc ellen fordult, szállásukat ostrom alá vette és 14 napi blokád után szabad elvonulást engedett nekik Szíria felé.

Időközben a mekkaiak lázasan fegyverkeztek és 625-ben legügyesebb vezérük, Abû Szufjân élén 3000 főnyi sereget menesztettek Muhammed ellen, hogy a Bâdr mellett szenvedett kudarcukat jóvátegyék. E haderővel szemben Muhammed mindössze 1000 embert tudott csak sorompóba állítani. A két sereg Ohod mellett ütközött össze; ez egyszer Muhammed húzta a rövidebbet, sőt meg is sebesült, dacára annak, hogy a harc mérlege kezdetben a próféta javára billent. Szerencsétlenségére, vitézei az ellenség üldözése közben táborára bukkantak s elkezdték fosztogatni; e pillanatban Abû Szufjân lovassága Khâlid vezérlete alatt oldalba kapta őket és pánikot idézett elő közöttük, amely a csatát a mekkaiak javára döntötte el. E kudarc dacára Muhammed tekintélye nem ingott meg; újabb ki nyilatkoztatásokra hivatkozva, híveit megnyugtatta.

627-ben a mekkaiak 10.000 főnyi sereget toboroztak össze, részben Mekkából, részben a szomszédos beduin törzsekből és egyenesen Medina ellen vonultak, hogy Muhammedet ostrom alá vegyék. A város legnagyobb részét hegyek védték, egyik oldala azonban a síkság felől könnyen meg volt közelíthető. Ekkor egy Szalmân nevű perzsa rabszolga, aki honfitársai fejlettebb harcmódorát jól ismerte, azt a tanácsot adta a prófétának, húzasson a város veszélyeztetett része előtt árkot és állóharcra rendezkedjék be. A próféta meg is fogadta a bölcs tanácsot. Az ostromló sereg az árok láttára megtorpant és, mivel nem tudta, mihez fogjon, két heti huzavona után hazakotródott. Ez alkalommal Quraiza zsidó törzse a mekkai sereghez pártolt. Mu-



hammed erre a zsidó törzs szállásait blokád alá vette, kapitulációra kényszerítette, utána azonban fegyverfogható férfiakat lemészároltatta, a nőket s a gyermekeket pedig rabszolgáknak adatta el.

Az „árokparti” győzelem a mekkaiakat teljesen megpuhította. Belátták, hogy ha ellenállásukat folytatják, kereskedői összeköttetéseiket elveszítve, tönkre mennek. Így történt, hogy midőn 628-ban a próféta 1500 hívője élén Mekkába zárandokolt, fegyverszünetre léptek vele és megengedték, hogy három napig szülővárosában időzhessen. A következő évben 2000 ember élén végezte a zárandoklatot; ez alkalommal Khâlid, az ohodi győző is híveinek sorába állott.

Végre 630-ban teljesedett Muhammed leghőbb vágya: Mekkát fegyverrel hódította meg. 10.000 ember élén jelent meg a város előtt, amelynek népe kénytelen volt a győző előtt kapuit kinyitni. A próféta rendkívül kegyesnek mutatta magát a szent város iránt: a ka cabah bálványképeinek eltávolítása után amnesztiát hirdetett és mindössze négy személyes ellenségét végeztette ki.

Mekka elfoglalásával eldőlt az Arab-Félsziget sorsa. A beduinok törzsfői hódolatukat mutatták neki, a városok megnyitották kapuikat: Adentől Ailaig és Bahrainig Muhammed volt Arábia korlátlan ura. Hatalmának tudatában követeket menesztett Heraikleios római császárhoz és Khoszráv perzsa királyhoz, az iszlám elfogadására szólítva fel őket. E felhívásnak azonban más eredménye nem volt, mint hogy követeit kinevették. Életének utolsó éveiben azzal a gondolattal foglalkozott, hogy a bizánci birodalom szomszédos tartományait fegyveres erővel hódítja meg. Evégből Zaid vezérlete alatt 3000 főből álló osztagot menesztett a Holt-tenger felé, amely azonban Mûtah mellett a bizánci seregektől döntő vereséget szenvedett.

632-ben tartotta meg utolsó zárandoklatát, mely alkalommal a Mekka mellett levő Arafat nevű hegyen 40.000 ember jelenlétében prédikált. E beszéd, amely-

ben többek között meghagyta, hogy hívei holdhónapok szerint számítsák az éveket, volt a próféta hattyúdala. Hazatérése után súlyosan megbetegedett és 632 június 8-án legkedvesebb felesége, Aisah karjai között lehelte ki lelkét.

#### IV. MUHAMMED TANITÁSA

##### A QORAN S AZ ISZLÁM

Kétségtelen, hogy Muhammed, aki 10 esztendő alatt Arábia nomádjait leigázta, nem lehetett közönséges ember. Muhammed, mint szervező, az emberiség legnagyobb alakjai közé tartozik de azért ő is csak kora gyermeke volt, terhelve honfitársai súlyos hibáival.

Valószínű, hogy önkívületi állapotait és látomásait epileptikus rohamok okozták. Több, mint valószínű továbbá, hogy Muhammed fellépésének kezdetén tökéletesen jóhiszemű volt: látomásainak igazságáról szentül meg volt győződve és meggyőződéséért elviselt mindent, gúnyt, megvetést, számkivetést. Amint azonban Medinában államfővé küzdötte fel magát, csakhamar nagy változást veszünk észre lelkében: a jámbor extatikus a múlté s annak helyét a beduin réalpolitikus foglalja el. A látomások s az önkívületi állapotok nem szűnnek meg, de azok nem kiszámíthatatlan, hirtelen bekövetkező rohamok többé, hanem a kormányzat többé-kevésbé tudatosan használt eszközei, amelyek olyankor lépnek fel, amikor a próféta zavarban van és „kinyilatkoztatással” vágja ki magát. Ami azonban a legfurcsább, e „kinyilatkoztatások” olykor szinte családi jellegűek. Ha a próféta nagyszámú feleségei félté-

kenységi rohamaikban szcénákat csinálnak s a próféta nem tud közöttük rendet csinálni: Allah menten megmondja, melyiknek volt igaza. Ha a próféta legkedvesebb feleségét, a gyermekasszony Aisát azzal gyanúsítják, hogy a banû Musztaliq ellen viselt háború alkalmával urához hűtlen lett és emiatt hetekig sírva hervad, miközben a próféta azon töpreng, felszarvazta-e a kicsike, vagy sem, a kritikus pillanatban előáll a deus ex machina és felvilágosítja, hogy Aisah oly ártatlan, mint a ma született gyermek.

Muhammed Medinában valóságos virtuozításra tett szert önkívületi állapotok dolgában, ájuldozásokban és hörgésekben és híveit nem ritkán az ilyenkor kapott „kinyilatkoztatásokkal” nyugtatta meg. Túlzás nélkül mondhatjuk, hogy Medinában Muhammed jó-hiszemúsége véget ért, amint azt már maga akkori kinyilatkoztatásainak alakja és tartalma is sejteti: míg mekkai elragadtatásai alkalmával költői lendülettel, utólrhetetlen nyelven, prófétai ihlettel ecsetelte a pokol szörnyű büntetéseit s a paradicsom gyönyöreit, addig medinai kinyilatkoztatásai rendszerint szárazok, laposak, unalmasok s az olvasó önkénytelenül érzi, hogy a prófétát költői ihlete, vallásos lelkesedése csaknem egészen elhagyta.

Muhammednek Allahtól kapott kinyilatkoztatásait a *Qorân*, „olvasmány” tartalmazza. A *Qorân* 114 *szûrah*-ból (fejezet) áll; minden *szûrah* számozott versekre oszlik, úgy mint a biblia. A *szûrah* elrendezése merőben gépies, mert hosszúságuk szerint csoportosítják: elül vannak a hosszabbak, hátul a rövidebbek. E bizarr csoportosításnak tudhatjuk be, hogy a *Qorân* legrégebb *szûrája* a 96. helyen olvasható. Kivételt képez az első, rövid *szûra*, amely a könyv elején áll és az iszlámban a Miatyánk szerepét játsza:

„Az irgalmas és könyörületes Allah nevében! Dícséret Allah-nak, a világok Urának, az irgalmasnak s a könyörületesnek, az ítélet napja gazdájának! Téged imádunk, téged hívunk segítségül! Ez az egyenes út,



azok útja, akiket kegyeidbe fogadtál, nem haragudva rájuk, s akik nem tévelyegnek.”

A Qorân terjedelme körülbelül akkora, mint az Ujszövetségé.

A Qorânt nem Muhammed foglalta írásba, mert hiszen írni sem tudott, hanem hívei jegyezték fel szövegét. Élete vége felé tartott egy titkárt is, aki kinyilatkoztatásait jegyezte s azokat a próféta útmutatása szerint olykor megtoldotta, olykor pedig törölt belőlük, aszerint, amint azt a szükség úgy kívánta. Az így összetákolt s a szûrák hossza szerint rendezett kéziratot Abû Bakr, az első kalifa, Muhammed halála után annak egyik özvegyére, Omar, a későbbi kalifa lányára, Hafszah-ra bízta megőrzés végett. E példányból származtak a Qorân első, íráshibákban és eltérő olvasásokban bővelkedő példányai. Minthogy e nagyszámú variánsok csakhamar sok zavart és vitát idéztek elő, Othmân, a harmadik kalifa a szentkönyv szövegét egy bizottság által vizsgáltatta felül s az így nyert normapéldányt sokszorosítatva szétküldette, a régibb másolatokat pedig megsemmisíttette. Így keletkezett a Qorân ma is általánosan elfogadott egységes szövege.

Az igazság érdekében őszintén és kertelés nélkül meg kell mondanunk, hogy a Qorân éppenséggel nem mondható vonzó olvasmánynak. A bibliaolvasó keresztény ember elképedve és kiábrándulva teszi félre Muhammed szent könyvét, amelynek legrégebb, legszebb és leglendületesebb részeit, a mekkai szûrákat a legjobb fordítás sem képes megfelelően tolmácsolni. Viszont a szószátyár, lapos és unalmas medinai szûrákat türelmesen végigolvasni szinte lehetetlen. Muhammed nem volt képes gondolatait logikusan csoportosítani; egyik témáról a másikra siklik, úgy, amint azt műveletlen araboknál ma is lépten-nyomon megfigyelhetjük. Medinai szûrái javarészből törvényerővel bíró rendelkezéseket tartalmaznak, de azokat sem adja elő összefüggően, hanem előadásába zsidó és keresztény bibliai történeteket és mindenféle obszkurus, olykor alaposan félreértett le-

gendákat sző, ezeket pedig hosszabb-rövidebb intelmekkel tarkítja. Különös előszeretettel foglalkozik Ádám, Idrisz (Heroch), Noe, Ábrahám, Izmael, József, Mózes és Salamon, továbbá Jézus gyermekségének történetével, ilyenkor azonban Jézus anyját, Sz. Máriát, Mózes hasonnevű nővéreivel téveszti össze. Említést tesz Nagy Sándorról, akinek személyét Gilgames, a régi bábéli éposz hőséneke egyes vonásaival cicomázza fel, a „barlang népéről”, az ephezusi alvó ifjakról, akik több száz esztendeig aludták álmukat, továbbá Ád és Thamûd, két őskori arab nemzet pusztulásáról, akiket Allah megátalkodásuk miatt semmisített meg.

Mivel Muhammed hittudományi dolgokban teljesen laikus ember volt, cseppet sem fogunk meglepődni, hogy több fontos, egyben máig is vitás dologban, így pl. az emberi akaratszabadság kérdésében, szabatos és következetes véleményt mondani nem volt képes. Ha ehhez hozzávesszük még azt is, hogy a Qorânban több helyen rikító ellentmondásokkal is találkozunk, természetesnek fogjuk találni, hogy a későbbi korok hittudósai, akik e szentkönyvhöz a dialektika módszerével nyúltak, rendszerint oly zsákutcába kerültek, amelyből nem volt kiút.

Azt a tant, amely a Qorânban foglaltatik, Muhammed *iszlâm*-nak nevezte. E szó nem tulajdonnév, hanem köznév, jelenti azt az állapotot, amelyben az ember magát Allah-nak adja át, s az, aki ezt megteszi, az a *muszlim*, egyben Istenben hívő, arabul *mu'min*.

Muhammed, mint arab kortársai kivétel nélkül, nem volt az elméletek embere s így tanításában a dogma vajmi csekély szerepet játszik. Vallásának alapja az a mondat, amelyet keleten az imára szólító muezzin trillázó hangon hirdet a minaret tetejéről: „*lâ ilâha illâ-llâh wa'muhammed raszûl ullah*”, „nincsen isten Allah-n kívül és Muhammed az ő küldöttje”. E mondat első fele az egy és egyetlen Istenben való hitet fejezi ki. Isten egységének hangoztatásában Muhammed a zsidóság álláspontját vallja s a kereszténye-

ket a Szentháromság tana miatt azok közé sorozza, akik Allah-nak „társakat tulajdonítanak”. A mondat második fele annak a meggyőződésnek ad kifejezést, hogy Muhammeddel a régibb isteni kinyilatkoztatás végleg bezárult: ő a „próféták pecsétje”. Muhammed ugyanis sohasem vonta kétségbe, hogy Allah már régebben is küldött hirnököket az emberiséghez, hogy az egy Istenben való hitet hangoztassák, de ezek csak próféták (*anbijá*) voltak és hivatásuk abban merült ki, hogy Muhammed fellépését előkészítsék. Szerinte „két régibb kinyilatkoztatott vallás” van: a zsidó s a keresztény, ezek hívei „a könyv népe” (*ahl al-Kitáb*), mint a kinyilatkoztatott könyvek birtokosai. Mózes tórája és Krisztus evangéliuma Allah kinyilatkoztatása, azonban úgy a zsidók, mint a keresztények a szent könyveket meghamisították, minek folytán azoknak a muszlim nem veheti hasznát. Ádámot Allah teremtette és teremtése után az ég angyalainak bemutatta, hogy előtte boruljanak le. *Iblisz* (*diabolus*) azonban nem volt hajlandó Isten parancsát teljesíteni, fellázadt és elbukott. Az ördög áskálódása folytán az első emberpár evett a paradicsom tiltott fájáról, mire Isten a paradicsomból a földre lökte. Bűnbeesés tehát szerinte is van, de eredendő bűn nincs. Utána az emberi nem elzüllött és bálványozóvá lett. Isten próféták útján próbálta az embereket az erény útjára téríteni, de a legtöbbben konokul kitartanak tévelyek mellett. Jézus, Mária fia, Isten igéje, aki a Szűztől természetfölötti módon született és csak látszatra halt meg. Amint látni, e tanok részben nesztoriánus, részben doketa eredetűek. Nesztoriánus eredetre vall az is, amit *Iblisz* bukásáról állít; e mese egy nesztoriánus ókeresztény szír apokrifben, a *Kincses barlang*-ban is olvasható.

A hívő muszlim jutalma a paradicsom, egy szép kert, tele árnyékos fákkal, amelyek tövében hűvös patakok csobognak. A jámbor hívők itt töltik az örökkévalóságot, kereveteken elterülve, nagy- és feketeszemű, örökifjú szűzek boldog társaságában, élvezve a paradi-



csom bájitalát, amely felvidít, de nem kábít és fejfájást nem okoz.

A hitetlenek helye a pokol, amelynek gennyes tüzeiben örök kínokat szenvednek.

Amilyen vékonypénczű az iszlám hittana, oly körülményes erkölcstana. A muszlim legfontosabb vallási kötelességei a következők:

1. A hitvallás, hogy „nincs Isten Allah-n kívül és Muhammed az ő küldöttje”. Aki e hitvallást megbízható muszlim kezébe leteszi, „igazhívő”.

2. Az *ima*, amelyet minden nap, Mekka felé fordulva, ötször kell végezni. Az imát rituális mosakodás előzi meg, amely abban áll, hogy a muszlim fejét, karjait és lábfejét vízzel leönti. Ha víz nincs, homok is pótolhatja. Imaközben a muszlim szőnyegen térdel, olykor felegyenesedik, majd lábfejére ül, közben pedig kezeire támaszkodva, arccal földre borul. A legtöbb muszlim egyetlen imádsága a Qorân első szûrája (*fâ-tihah*, megnyitó ima). Az imát akárhol lehet ugyan végezni, e célra azonban a legtöbb házban szőnyeggel borított külön helyiség szolgál. Ha e helyiség nagyobb és többen imádkoznak benne, neve *maszdzsid* „a leborulás helye”, a magyarban mecset. Ilyenkor a gyülekezet valamelyik tagja a többiek előtt végzi az előírt mozdulatokat, az *imâm*, „előimádkozó” szerepében. Nagyobb városokban pénteki napon az igazhívők a *dzsâmi*-ban, a nagymecsetben végzik az istentiszteletet, amely a köznapai ájtatoskodástól főleg abban különbözik, hogy szónoklattal (*ķhutbah*) van egybekötve. E szónoklat rendszerint Allah dicséretével kezdődik, a hívőkhöz intézett intelmekkel folytatódik s az államfőért mondott imával nyer befejezést. A *ķhutbah*-t a város, vagy esetleg a tartomány parancsnoka tartja, lépcsővel ellátott magas szószékről (*minbar*). A pénteki prédikáció az államfőért mondott ima, mint a politikai szuverénitás elismerése révén az iszlám későbbi történetében igen fontos szerepet játszott. Imára a *muezzin*, a kikiáltó hívja fel a hívőket. Az iszlám örökös papságot nem is-

mer. *Imâm* lehet akárki, aki az ima szertartásait pontosan ismeri.

3. A *bójt*, amely ramadhân havában mindennap, napfelkeltétől napnyugtáig kötelez. Ha valakit e szigorú bójt megtartásában betegség vagy más ok akadályoz, e kötelezettségnek más időben kell eleget tennie.

4. A *mekkai zarándoklat*, amelyet minden muszlimnek egyszer életében kell végeznie. A hivatalos zarándoklat, amelyet az államfő, vagy annak helyettese vezet, zû-l-hiddzsah havában indul Mekkába és rendszerint nagy előkészületeket igényel.

5. A *szegényadó*, amelyet minden vagyonos muszlimnek vagyona fölöslegéből az állami pénztárba (*beit al-mâl*) kell beszolgáltatnia.

6. A *dzsihâd*, a harcbavonulás a hitetlenek ellen, ha az államfő az igazhívőt behívja. Azokat, akik „Allah ösvényén” harcolva esnek el, a muszlimnek vértanúknak tekintik.

Ezeket nevezhetnők Muhammed legfontosabb újításainak, mert sok más tekintetben kora és nemzete szokásaihoz alkalmazkodott. Így pl. előírta a körülmetélést, amely már a pogány araboknál is dívott; a muszlimnek azonban e szertartást Izmael emlékére csak 12 éves korban hajtadják végre gyermekeiken. Meghagyta továbbá a többnejűséget is, azzal a megszorítással, hogy a muszlimnek legfeljebb négy felesége lehet, föltéve, hogy rendet tud tartani házában. Ezt az előírást azonban ő maga sem tartotta be és Allah útján kivételt tétetett a maga javára. Alig hunyta be szeméit a hűséges Khadîdzsa (még a hidzsrah előtt), feleségül vett bizonyos Szaudâ nevű özvegyet, utána eljegyezte Abû Bakr hat éves lánykáját, Aisát és kilenc éves korában annak rendje-módja szerint feleségül is vette. Noha e gyermekasszonyt nagyon szerette, utána még több feleséget és ágyast hozott a házhoz, akik mind vagy elvált asszonyok, vagy özvegyek voltak. Utolsó ágyasa volt a kopt Mária; ettől született Ibrahîm nevű fia; a többi nem ajándékozta meg gyermekekkel. Alapjában véve pogány

eredetű szokás maga a mekkai zarándoklat is, a kacabah körül végzett körmenettel, amellyel pogány kortársai nemzeti hiúságát legyezgette. Ételtörvényeit, amelyekben a tisztátalan állatok, főleg a disznóhús élvezetét eltiltotta, nyilván a zsidóktól vette át. Viszont egészen új vallásában a bor s a hazárdjátékok tilalma, ami az arabok között valaha sok gyilkosságnak és más társadalmi bajnak volt gyászos forrása. A borivást Muhammed alighanem azért tiltotta el, mert a sivataggal határos vidékek kolostorainak csapszékei a sivatag fiait erősen vonzották s a keresztény propaganda fontos eszközei voltak.

## V. ABU BAKR URALMA (632—634)

### AZ ARAB HÓDÍTÁSOK KEZDETE

A próféta holtteste még jóformán ki sem hült s az iszlám máris válságos helyzetbe került.

A viszály jóformán már a próféta teteme körül kezdődött. A *muhâdzsirûn*, „kivándorlók”, Muhammed mekkai hívei, maguknak akarták lefoglalni a próféta örökét, az *anszâr*, vagyis a próféta medinai „segítőtársai” azt tartották, hogy ez őket illeti meg; a *munâfigûn*, a „képmutatók”, talán még helyesebben a lapítók, azok a medinai patriciusok, akik csak kénytelen-kelletlen nyugodtak bele Muhammed uralmába, színellett botránkozással hajtogatták: „Hogyan halhatott meg Allah prófétája? Nem is halt meg, hanem Allah vette magához, mint egykor Mózeszt”. De még a próféta legszűkebb környezete sem tudta, mihez fogjon. Muhammed végrendelet nélkül halt meg és övéinek semmiféle utasítást sem adott arra az esetre, ha ő nem lesz



többé. Mindenki idegesen kapkodott, csak Abû Bakr, Muhammed apósa őrizte meg hidegvérét. Felindulás nélkül lépett leánya, Aisah házába, ahol a próféta ki volt terítve, nyugodtan nézett a nagy halott arcába, azután a város piacán hullámzó tömeg elé lépve és csendet parancsolva, harsány hangon kijelenté: „Emberek, ha netán valaki Muhammedet imádta volna, Muhammed meghalt, ha azonban Allah-t imádja, Allah él!”

Abû Bakr hidegvére mentette meg a próféta művét. A hívők megérezték, hogy ő van hivatva a próféta nehéz és felelősségteljes örökébe lépni. Omar, a próféta egyik legbuzgóbb híve, ennek a sejtésnek adott kifejezést, amidőn Abû Bakr tenyerébe csapva, úgy, amint azt az arabok vásárok alkalmával szokták, államfőnek ismerte el (*bâjacahu*). Példáját követték a próféta jelenvolt barátai is. Abû Bakr azonban ezzel nem érte be, hanem azt kívánta, hogy egész Medina csatlakozzék megválasztásához. Ezzel Abû Bakr fontos jogszabályt fektetett le: „az iszlám államfője az, akit a közmegegyezés (*idzsmâc*) annak nyilvánít.” Mint megválasztott államfő, a *khalîfah* „helyettes” címet kapta, amennyiben ő lett a próféta helyettese halála után.

Alig terjedt el a próféta halálának híre az arabok között, mindenféle veszedelmes lázadások törtek ki. A beduin törzsek el voltak keseredve a rájuk kirótt adók miatt s a próféta adószedőit kiverték; a telepes életet folytató egész és félpasztorok között hirtelen próféták léptek fel, akik Muhammed szerepét akarták átvenni. Ilyenek voltak Saddzsâh, egy prófétanő Tamîm és Muszailimah, egy másik hamis próféta Hanîfah törzsében; volt ugyan még több más ilyen prófétaaspiráns, de ez a kettő volt a legveszedelmesebb. Csakhamar az egész félsziget lángba borult és Abû Bakr Khâlid segítségével csakis kemény harcok és sok vérontás árán tudta az iszlám egységét helyreállítani.

Mindaz az áldozat, amibe a *riddah*, a forradalom leverése került, hiábavaló lett volna, ha Abû Bakr-nak nem sikerül a beduin törzsek elégtelenségét levezetni.

Hogy e célt elérje, elhatározta, hogy az arabokat az Arab-félszigettel szomszédos két nagy kultúrállam ellen uszítja s ezzel közvetve az iszlám belső békéjét biztosítja.

Tudvalevő dolog, hogy az Arab-félsziget gyér lakosságának legnagyobb részét nomád beduinok képezték. E szapora törzsek megélhetésének főforrását a *ghazu-k*, vagy ahogy franciásan mondják, a *razziák* képezték, amelyeket az egymással hadilábon álló martalóc törzsek szünet nélkül folytattak. Muhammednek sikerült ugyan az egész Arab-félszigetet elfoglalni s az iszlámban egyesíteni, de még ha a feje tetejére állt volna, még akkor sem tudta volna a részben fegyverrel összekalapált állam belső rendjét biztosítani, mert a sivatag zsákmányhoz szokott fiai az iszlám testvérisége kedvéért ölbe tett kezekkel aligha koplaltak volna, hanem minden bizonnyal egymás s a medinai központi kormány ellen fordították volna rozsdásodó fegyvereiket. Ezzel a ténnyel már Muhammed is teljesen tisztában volt s azért már ő is megpróbálkozott a Szent-Föld elfoglalásával. Az első kísérlet, amint láttuk, dugába dőlt. Néhány évvel később, közvetlenül halála előtt, Uszâmah vezérlete alatt újabb osztagot menesztett Szíria felé; e csapat azonban a próféta halálának hírére visszatért.

Midőn Abû Bakr a próféta örökét átvette s a beduinok lázadását leverte, belátta, hogy Muhammed hódító terveit az iszlám egysége érdekében habozás nélkül meg kell valósítania. Az adott helyzet mindenképen sikerrel kecsegtetett.

A rómaiak ugyanis keleti szomszédaikkal, a perzsákkal a VI. században s a VII. század elején csaknem megszakítás nélkül hadakoztak. A birodalom egykor virágzó tartományai a folytonos háborúk ideje alatt gazdaságilag tönkrementek és elnéptelenedtek. De az annakelőtte hatalmas perzsa birodalom is alapjaiban rendült meg. A lázadások II. Choszraw halála után, 629-től kezdve, egymást követték, az uralkodók csak-

nem évről-évre váltakoztak és nem akadt erős kéz, amely a birodalom bomlását meg tudta volna akadályozni.

Az arabok, akik karavánjaik és kereskedőik révén mind a két birodalommal állandó összeköttetést tartottak fenn, az ott végbemenő eseményekről a legpontosabban voltak értesülve s azt is nagyon jól tudták, hogy a szíriai jakobita-keresztények, akiket heterodoxiájuk miatt a bizánci császárok I. Jusztinos császár (518—527) óta folyvást zaklattak, a görög uralommal torkig voltak.

A két birodalom ellen az offenzíva egyszerre indult meg. Bakr törzse Muthannâ vezérlete alatt (akihez utóbb Khâlid is csatlakozott, miután a hamis-próféták szította lázadás leverésével elkészült), az Eufrát mentén intézett támadást a perzsák ellen. Utóbb Khâlid kb. 18.000 arab élén, Hírah ellen nyomult s ezt az araboklakta várost 633-ban elfoglalta.

Ugyanakkor Abû Bakr két hadosztályt küldött a Szent-Föld ellen. Az egyik Philisteába, a másik Moabföldjére nyomult, de az időközben felvonuló nagyszámú görög seregek részéről szorongatott helyzetbe jutott. Erre Abû Bakr a győztes Khâlid-ot Szíriába rendelte, de a hadműveletek további kialakulását nem érte meg, mert 634-ben szegényen, sőt jótékonyága miatt eladósodva, meghalt. Közvetlenül elhunyt előtt a kalifai méltóságot a próféta egy másik apósára, Hafszah, Muhammed már előbb említett nejének apjára, a puritán Omar-ra bízta.



## VI. OMAR URALMA (634—644).

### A NAGY HÓDÍTÁSOK

Omar bonyodalmak nélkül vette át előde örökét. Eleinte „a próféta helyettese helyettesének” szólították; ezt az esetlen címzést a józan államfő elvetette és magát *amîr al-mu'minîn*, „az igazhívők parancsnoka” címen szólíttatta. Ettől kezdve ez volt a kalifák hivatalos címe.

Uralma alatt a harc úgy a mezopotámiai, mint a szíriai fronton, nagy hévvel s az arabokra még nagyobb szerencsével folyt. A szíriai csapatok 634-ben elfoglalták Boszrát, 635-ben kapitulációra kényszerítették Damaszkuszt, utána pedig döntő mérkőzésre készültek. Észak felől ugyanis mintegy 100.000 főnyi görög sereg nyomult ellenük, amely a Jarmuk folyó vízesei közelében foglalt állást. E hatalmas sereget 636. augusztus 20-án Khâlid véresen megverte, úgy hogy ettől kezdve a görög hadak komoly ellenállásra képtelenek voltak. Az arabok egy része immár a Szent-Föld Jordán-inneni részére vetette magát; 638-ban Jeruzsálem esett el, két év múlva pedig Caesarea, a tengerpart megerősített, hatalmas városa. Egy más arab sereg Ijâd ibn Ghanm vezérlete alatt Észak-szíriába nyomult, Antiochiát elfoglalta, majd az Eufráton átkelve, Edessza vidékét is hatalmába kerítette, sőt Habîb ibn Maszlamah vezetése alatt Armenia római részét is fosztogatta. E hadjáratok végeredményeképen tehát Omar uralmának vége felé a bizánci császár a Földközi-tenger keleti partvidékét a Taurus-hegységig egyszer és mindenkorra elvesztette.

A mezopotámiai fronton az arabok még ennél is nagyobb szerencsével harcoltak. Az arabok Omar uralma elején Ambâr városát foglalták el az Eufrát mellett: utána a folyón hídát vertek s a másik partra próbálták átkelni. E kísérlet ugyan elsőízben nem sikerült, azonban hazulról csakhamar erősítéseket kaptak, úgy hogy Muthannâ Buwaib mellett Mihrân perzsa



marzbân (örgróf) seregeit teljesen szétverte. E kudarcok hatása alatt a perzsák belátták, hogy a fővárosukban dúló palotaforradalmak országukat a tönk szélére juttatják, s azért III. Jezdegerd személyében egy 21 éves királyfit ültettek a trónra, aki seregeinek vezérletét Rusztem nevű, idős és tapasztalt vezérére bízta. Az arabok Sza'd ibn Abî Waqqâsz élén Qâdiszijah mellett, az Eufrát közelében ütköztek meg Rusztem túlerejével (637). Az ütközet az arabok teljes győzelmével végződött, amely megnyitotta nekik az utat a perzsa birodalom belsejébe. Madâin (Szeleukeia-Kteszifon), a perzsa királyok székhelye, csakhamar kapitulált és Jezdegerd király Irân belsejébe vonult vissza, abban a téves hitben, hogy az arabok a Zagrosz hegyóriásai elől meghökölnek és így ideje marad iráni tartományainak népét fegyverbe szólítani s a hódítókat országából kivenni. E reménye azonban nem teljesedett. Az arabok makacsul nyomon követték és 642-ben maradék seregeit Nihâwend mellett döntően megverték. Jezdegerd földönfutóvá lett és Khoraszán felé bujdosott el, ahol Märw közelében 650-ben egy molnár malomkövel zúzta szét a fejét.

643-ban az arabok Adharbaidzsânba nyomultak és egészen a Káspi-tenger nyugati partvidékéig terjesztették ki hatalmukat. Ugylátszik, e korban kerültek először szembe a Derbend környékén lakozó khazarokkal, akik ellen később több háborút folytattak.

Ezidőtájt Egyiptomra is rákerült a sor, ahova az arabokat Benjâmin, a koptok patriarchája hívta be, hogy főpapi trónját visszaszerezze.

Csak így történhetett meg, hogy Amr ibn cAsz nem több, mint 4000 ember élén Egyiptomot, a bizánci birodalom egyik legnépesebb tartományát, 640-ben meghódíthatta. Miután Heliopolis mellett 640 nyarán a görög hadakat megverte, nemsokára Alexandria is kapitulált. A görögök utóbb kísérletet tettek ugyan Egyiptom visszaszerzésére, de már ehhez elegendő erejük nem volt többé. Egyiptom meghódításával az ara-

bok egyrészt a bizánci birodalom magtárát szerezték meg, másrészt biztosították szíriai tartományaikat, azonfelül megnyitották seregeik előtt az Afrikába vezető utat, amelynek északi partvidéke rövid idő múlva Egyiptom sorsára jutott.

Szédítő eredmények ezek! Az iszlám alig 10 év alatt legalább 1 millió négyzetkilométer területet hódított meg! Miért? Mert a két szomszédos nagyhatalom életerejé kimerült. Bizánokban a férfilakosság nagy része kolostorokba vonult s a császárnak idegen népeket kellett zsoldjába fogadnia, hogy birodalmát megvédelmezze. A perzsák viszont a rómaiak ellen folytatott háborúkra pazarolták országuk erejét s egy-két erősség birtokáért céltalan és aránytalan véráldozatokat hoztak, végül pedig Khoszraw és Herakleios húszéves háborújában teljesen felörlődtek.

Omar kalifa nemcsak mint hódító tűnt ki, de mint városalapító is. Kûfah és Baszrah, e két tősgyökeres beduin város, a forradalmi mozgalmak s az arab nyelvtudomány főfészkeinek alapítása szorosán összefügg a kalifa egy másik újításával, amelyről okvetlenül meg kell emlékeznünk.

Muhammed idejében az volt a szokás, hogy hódítások alkalmával, ha egy város kapitulált, az arabok annyi adót vetettek ki reá, amennyit kialkudtak. Ha azonban egy várost fegyverrel hódítottak meg, a zsákmány ötödresze Allah-t, vagyis a medinai kormányt illette meg, a többit a harcosok osztották szét egymás között. Mikor az arabok Szíriát és Mezopotámiát meghohanták, mérhetetlen értékű kincset zsákmányoltak, amely természetesen nagy részben a katonák zsebébe vándorolt. A zsákmányhoz tartoztak azonban óriási kiterjedésű szántóföldek is. Ezzel előállt a fogas kérdés: mi lesz ezekkel, kik lesznek az új birtokosok? Omar tehát, hogy a muszlim harcosok földműves-életre való áttérését megakadályozza, egyben a sereg harcképességét biztosítsa, úgy rendelkezett, hogy csak a kézi zsákmány (*ghanîmah*) négy ötöde a kombattánsoké, az in-

gatlan zsákmány (*faj'*) ellenben az állam tulajdonába megy át, amely a meghódított földeket a bennszülött lakosság kezében hagyja *ķharādzs* (földadó) ellenében s a jövedelemből a harcosoknak zsoldot (*rizq*) fizet.

A szigorú, de hihetetlenül igénytelen kalifa 644-ben egy iráni orgyilkos merényletének esett áldozatul. Ővele lezárul az iszlám hőskora és halálával kezdetet veszi a pártoskodás ideje, amely az arabok bukását vonta maga után.

## VII. OTHMAN ÉS ALI URALMA.

### AZ ISZLÁM EGYSÉGÉNEK FELBOMLÁSA

Mikor a merénylő tőre Omar testébe hatolt, a szívós khalifának még volt annyi ereje, hogy utolsó akaratát kinyilatkoztassa. Méltóságát személy szerint nem ruházta senkire, hanem utódának megválasztását a próféta néhány még életben lévő, legrégebb és legelőkelőbb hívére bízta. Ezek hatan voltak: Othmân és Ali, a próféta vejei (az utóbbi Khadîzsah leánya, Fâtimah férje), Ibn Auf, Talha, Zubair és Ibn Abî Waqqâsz, a qâdisziai csata hőse. E választókollégium (*sûrâ*) minden tagja féltékeny volt egymásra, s azért a legjelentéktelenebbet, Othmân-t, Affân fiát választották meg kalifának, abban reménykedve, hogy ez nem fog fejükre nőni.

Othmân Umajjah mekkai családjának volt ivadéka, amely Muhammed legelkeseredettebb ellenségei közé tartozott és csak Mekka bevétele után lett muszlimmá. Már emiatt is a jámborok nagy bizalmatlansággal fogadták megválasztását. Az új kalifa csakhamar beigazolta, hogy a vér nem válik vízzé. Minden fonto-



sabb állást atyafiaival töltött be. Mucâwijah ibn Abî Szufjân, az omajádok házának alapítója, Omar ideje óta Szíriában volt helytartó; Amr ibn Aszt, Egyiptom meghódítóját felmentette és helyébe egy fiatal omajádot ültetett, ugyanazt cselekedte Baszrah-ban és Kûfah-ban is. Magában Medinában Marwân volt a kalifa kancellárja, szintén a család egyik tagja. Ezekkel a kinevezésekkel a kalifa rengeteg ellenséget szerzett magának. Ehhez járult még az is, hogy a puritán Omarral ellentétben, Othmân szerette a pénzt és nagy vagyona tette szert. Lassacskán egész Medina ellene fordult. Különösen Aisah, a próféta özvegye, az „igazhívők anyja” fondorkodott ellene a választókollégium s a medinai anszâr, a „segítőtársak” tényleges közreműködésével. Ezek annyira el voltak keseredve ellene, hogy 654-ben ezt írták vidéki elvtársaiknak: „ha szent háborút akartok, jertek Medinába”. A kûfahi garnizon embereinek sem kellett több. Mikor helytartójuk vezetése alatt Mekkába mentek zárandokolni, Malik al-Astar vezérlete alatt fellázadtak, s a khalifa csak úgy tudta őket lecsendesíteni, hogy Abû Mûszâ személyében új helytartót adott nekik. 655-ben viszont az Egyiptomban állomásozó sereg egy 500 főből álló osztagja jelent meg Medina-ban és fenyegetőzve követelte kívánságaik teljesítését. Mivel a szerencsétlen kalifának a fővárosban semmiféle csapatai nem voltak, kénytelen volt engedni és megígérte, hogy sérelmeiket orvosolni fogja. A rákövetkező pénteken a mecsetben beszédet tartott, s ott elmondotta, hogy az egyiptomiak maguk látták be követeléseik igazságtalan mivoltát s azért vonultak el. Erre kitört a felháborodás: hirtelen kövek repültek a szószék felé, úgy hogy az öreg ember elájult és úgy kellett őt hazavinni. A medinaiak azonban nem hagyták abba a dolgot: az elvonulóban lévő egyiptomi csapatokat azon ürügy alatt, hogy a kalifa kiirtásukat határozta el, visszahívták és azok segítségével ostrom alá vették a kalifa házát, akit saját hívei halálmegvetéssel védelmeztek az os-



tromlók dühe ellen. Végül is a házat felgyújtották, s a szomszédos épületen keresztül a kalifa rezidenciájába betörve, szobájába nyomultak s a koránt olvasó, 82 éves öreg embert kegyetlenül meggyilkolták (656 június 7). A kalifa holtteste több napon eltemetetlenül hevert szobájában. Végre özvegye, Nâilah, éjszaka felszedte és megmosatlanul eltemette. De azt már nem engedték meg neki, hogy férjét muszlim temetőben helyezze el; a csöcselék átkától kísérve kénytelen volt a zsidótemetőben eltemetni urát.

Othmân halála után a lázadók a helyszínén Alî-t, a próféta vejét kiáltották ki kalifának. Talhah és Zubair, az előző khalifaválasztó testület két tagja, akik Othmân ellen előzőleg ugyancsak izgattak, bár a választás eredményével cseppet sem voltak megelégedve, szintén meghódoltak, de mert mind a kettő maga szerette volna az igazhívők parancsnokságát elhalászni, menten ellene fordultak és ú. n. kisebb zarándoklat (*umrah*) ürügye alatt azonnal Mekkába utaztak. Ott találkoztak Aisah asszonnyal, az „igazhívők anyjával”, aki mostohavejét, Alî-t végtelenül gyűlölte és Talhah-t szerette volna helyén látni. Mikor Aisah megtudta, hogy a kalifa Alî, a másik két fondorkodóval elhárította, hogy Mekkát elhagyják és Baszrah városában veszik fel a harcot Alî ellen. Ugy is tettek. Baszrah tényleg melléjük állott. Csakhogy Alî sem volt rest. Menten felkerekedett Kûfah felé s ott nagyobb haderőt szedve össze, Baszrah felé vonult. 656 december 9-én csapott össze a két sereg. A harc a lázadók vereségével végződött; Talhah és Zubair elestek. A tusa Aisah asszony tevéje körül tombolt a leghevesebben, miért is e gyászos emlékű csatát, az iszlâm polgárháborúinak kezdetét „tevecsatának” nevezték el.

Alînak immár csak egy versenytársa maradt: Mucâwijah, Szíria helytartója, akit már Omar bízott meg e tartomány kormányzásával. Ez az ember a mekkai előkelő umajjah-család sarja volt; kitűnő politikus, nagyszerű diplomata, jó emberismerő, akit elvek és

dogmák nem feszélyeztek. Mint amolyan arab nagyúr (*szajjid*), kegyes, higgadt és megfontolt ember volt; az erőszakot nem szerette és kitűzött célját szívesebben érte el pénz által. Ez Othmân véres ingét Damaszkusban közszemlére állította ki s azon ürügy alatt, hogy a kalifa halálát megtorolja, csak abban az esetben volt hajlandó Alînak behódolni, ha ez Othmân gyilkosait kiszolgáltatja. Mivel erről Alî hallani sem akart, a két ellenfél között újabb polgárháború tört ki. Seregeik Sziffin mellett, az Eufrát közelében, egy mocsaras réten találkoztak, ahol több hónapon át néztek egymással farkasszemet, anélkül, hogy komoly harcra került volna a sor. Mikor a végén a formális ütközet megkezdődött s a hadi szerencse a sziriai sereg ellen fordult, Mucâwijah Amr, Egyiptom meghódítójának, kora egyik legravaszabb emberének parancsára, qorán-példányokat köttetett lándzsákra — a damaszkusi mecset hatalmas példányát öt ember cipelte — és embe-reivel azt kiáltatta: „Irâq népe, Allah ítéljen közöttünk!” E váratlan fordulat Alî seregében óriási zavart keltett. Egyesek menten észrevették, hogy az egész csak csel, s a harc folytatását sürgették, azonban a sereg nagy része lépre ment s Alit arra kényszerítették, hogy a döntést közte és Mucâwijah között két döntőbíróra bízza, akik Allah igéje, s a próféta hagyománya alapján lesznek hivatva ítélni. Mucâwijah a minden hájjal megkent Amrt küldte ki döntőbírónak, Alî az együgyű Abû Mûszât, Kûfah egykori kormányzóját. A két döntőbírónak Dûmat al-Dsandal városában, Sziria és Irâq között a középúton kellett volna összejönnie.

Az összejövétel tényleg meg is történt, de az ítélet maga csunya botrányba fulladt. Amr ugyanis Abû Mûszât rávette, hogy mind a két ellenfélt elejtve, újabb választókollégiumot hívjanak össze. Miután ebben megállapodtak, a következő napon a főmecsetbe vonultak, ahol Abû Mûszâ a szószékre felmenve kihirdette, hogy a maga részéről Alit és Mucawijah-t

seggyaránt elejti s új kalifa megválasztása mellett foglalt állást. Utána Amr lépett a szószekre, s az egybegyűlt néptömeg kínos elképedésére kijelentette, hogy Abû Mûszával egyetértésben Ali-t ő is elejté, de Mucâwjah-t nem. Azt a szcénát, amely ezután következett, könnyebb elképzelni, mint leírni. Abû Mûszâ Mucâwjahnak nyilvánította Amr-t, ez viszont számárnak titulálta kollégáját és mind a kettő dühösen elvált.

Amint az ítélet híre Irâq-ba eljutott, Ali seregének tekintélyes része, mintegy 12.000 ember, csupán jámbor és fanatikus igazhívó, nagyon megbotránkozott azon, hogy a kalifa a maga igazát bűnös emberek döntésére bízta és felkapva a könnyelműen odavetett jelszót, kijelentette, hogy az ítélet Istené, hogy ők ezentúl embernek nem engedelmeskednek, csakis lelkük üdvösségével törődnek s ezért készek, ha kell, utolsó csepp vérüket feláldozni. E szerencsétlen fanatikusok Ali táborát elhagyva Harûrah mellett helyezkedtek el, hogy ha kell, vérükkel pecsételjék meg hitüket. E városka neve után kapták a harûrijah nevet; mivel pedig a theokratia egységét elhagyták, a khawâridzs „disszidensek” nevét kapták. Mivel ezek az eretnekek nem sokkal rá a próféta egyik legrégebbi hívét feleségével együtt legyilkolták, Ali-t, aki Mucâwjah ellen akart vonulni, serege arra kényszerítette, hogy a khawâridzs ellen vezesse őket, akiknek időközben erősen megcsappant táborát Nahrawân, a Tigris egyik csatornája mellett, csaknem teljesen felkoncoltatta. Ezzel azonban ez az eretnek mozgalom korántsem volt elintézve. A khawâridzs még századokig zavarogtak és, majd itt, majd ott feltűnve, anarchista elveikkel sok bajt és felfordulást okoztak.

Mivel Amr Mucâwjah segítségével 658-ban Egyiptomot visszafoglalta s így Mucâwjah hátát biztonságban érezte, 660 nyarán Jeruzsálemben ájtatos zárándokünnep keretében felvette a kalifa címét. Ebből kifolyólag közte és Ali között újabb háborúra került volna a sor, ha a végzet másképp nem határoz. A



khawâridzs emberei ugyanis összebeszéltek, hogy a theokratia három legveszedelmesebb ellenségét elteszik láb alól. Az egyik merénylőnek sikerült Ali-t a kûfah-mecsetben, 661 január 24-én leszúrni; a másik merénylő Mucâwijah-t akarta elpusztítani s a damaszkus-mecsetben meg is sebesítette, de csak könnyebben. A harmadik merénylő a fosztâti (ókairói) mecsetben Amr-ral akart leszámolni, de az szerencséjére a merénylet napján megbetegedett s az isztentiszteleten nem vett részt. Összegezzük az eredményt: 40 esztendő leforgása alatt az iszlâm egysége felbomlott, s azt teljesen helyreállítani többé nem volt képes senki.

Valóságos Isten csodája volt, hogy e belviszályok ideje alatt az arabok újonnan elfoglalt tartományaikat nemcsak el nem veszítették, hanem még gyarapították. A meghódolt tartományok között említést érdemelnek: Szabûr, Isztakhr, Fârsz, Dârâbszird, Karmân, Szizsisztán Perzsiában és Afrika tartománya.

## VIII. A SZUFJAN-CSALÁDBÓL SZÁRMAZÓ OMAJÁDOK

A kûfai mecsetben orozva meggyilkolt Ali tudva levőleg a próféta veje volt, akinek leányát, Fâtimah-t bírta feleségül. Ettől származott két fia: Haszan és Huszain. Haszant, az idősebbiket, Kûfah-ban menten ki is kiáltották kalifának, azonban Mucâwijah seregei csakhamar Irâq-ba nyomultak, mire Haszan 661-ben a kalifai méltóságról Mucâwijah javára lemondva, Medinába vonult vissza, s ott élt 669-ben bekövetkezett haláláig. Mucâwijah immár versenytárs nélkül maradt s az iszlâm híveinek túlnyomó többsége kalifának ismerte el.



Tévedés volna azonban azt hinni, hogy Alî halálával és Haszan lemondásával a próféta családja teljesen letűnt volna a szereplés teréről. Othmân idejében bizonyos Abdallah nevű jemeni zsidó tért át a muszlim vallásra, akit hazája után Szaba'î néven emlegetnek. E zsidó konvertita saját vallása tanait csempészve az iszlâmba, hirdetni kezdte, hogy bár a próféta meghalt, lelke él és utódaiban ölt testet. Mivel fiúutódai nem voltak, lelke leánya gyermekeinek testébe vándorol, úgy hogy Alî házának elsőszülöttei amolyan *dibbûq-félék*, a próféta lelkének reincarnatói és mint ilyenek, az iszlâm született imâmjai, örökös főpapjai. Alî egykori párthíveinek nagy része lelkesülve tette e tant magáévá. Ezeket kezdetben *sîcat Alî* „Ali pártja” néven nevezték; e kifejezés rövidítése a közismert *sîcah* „párt”, értve azokat a muszlimeket, akik Alî leszármazottain kívül más kalifát nem voltak hajlandók elismerni.

Bár a *sîcah* Mucâwijah túlhatalma következtében nyíltan fellépni nem tudott, mint csendes ellenzék hajthatatlan makacssággal folytatta aknamunkáját a damaszкуси kormány ellen. Ennek a theokratikus ellenzéknek egyik székhelye volt Irâq, ahol Zijâd, Mucâwijah helytartója, kíméletlen szigorral csinált rendet, másik székhelye volt Medina, a birodalom háttérbe szorult fővárosa. Mivel a birodalom székhelye Damaszkusba vándorolt, Muhammed egykori székvárosa teljesen elvesztette jelentőségét és az omajádok kora óta visszavonult politikusok, tudósok, gazdag viveurök, költők, zenészek és félvilági hölgyek buen retirója lett, akik mulatva és fondorkodva éltek a balzsamos levegőről híres szent városban. Viszont a birodalom tulajdonképpeni fővárosában, Damaszkusban új kurzus lépett életbe. Az imákat, ünnepeket, böjtöket ugyan külsőleg betartották, de az iszlâm a római birodalom szíriai tartományaiban puritán szellemét elvesztette, külsőséggé és eszközzé lőn. A damaszкуси kalifák nem annyira vallási fők, mint inkább világi uralkodók vol-

tak és ha uralmuk száz esztendőn belül meg nem bukik, vallási jellegét lassanként teljesen elvesztette volna. A szíriai muszlimok lelkülete az ottani keresztény lakosság kultúrfölényének hatása alatt előnyösen megváltozott: Szíriában hosszú ideig nyoma sincs a beduinok pártoskodásának és anarchikus hajlamosságának; a római mentalitás nevelő hatása alatt az államtő jogait az alattvalók lojálisan elismerik és normális viszonyok között föltétlenül engedelmesek. A kormányzat részben keresztény kezekben nyugszik; a kalifa egyik legbefolyásosabb tanácsadója keresztény; az edesszai keresztény templomot saját költségén állíttatja helyre; az adókönyveket keresztény hivatalnokok vezetik.

Mucâwijah azonban csak saját keresztény alattvalói iránt volt kegyes; a római birodalmat minden erejével gyöngíteni, sőt megsemmisíteni igyekezett. Ő vezette be a minden esztendő tavaszán pontosan megismétlődő *ghazuk*, betörések intézményét, amelyek a Taurus hegyein át Kis-Ázsia belseje felé irányultak s a határszéli tartományokban óriási károkat okoztak. E betörések 673 óta egyre nagyobb méreteket öltöttek, s egészen Konstantinápoly közeléig értek, amelynek falait a muszlim hadak közel négy esztendőn át fenyegették, amíg 677-ben, a Kallinikos nevű szíriai ács alatt feltalált görög tűz elvonulásra nem készítette őket.

Ugyancsak 677-ben kezdődött a libanoni mardaita-keresztények lázadása a muszlimok ellen, akik több évtizeden át függetlenítették magukat hazájuk magas hegyei között és győzelmesen dacoltak az ellenük küldött muszlim hadakkal.

Nagyobb szerencsájük volt a muszlimoknak Khoraszánban, amelyet 665-ben ar-Rabîc ibn Zijâd hódított meg, továbbá Barkában, Tripoliszban és Tuniszban, amelyek 670-ben arab fennhatóság alá kerültek. Ebben az évben épült Dél-Tuniszban Qairuwân városa, amely a mai napig fontos kereskedelmi gócpont.

Mucâwijah okulva azokon a válságokon, amelyek az iszlám trónváltozások alkalmával átesett, a vá-

lasztáson alapuló kalifátust apáról fiúra szálló monarchiává akarta átszervezni, s evégből élete alkonyán hosszas tapogatódzás után fiát, Jazidet ismertette el utódjának. A dolog nem ment simán; Jazidnek az volt a híre, hogy elvilágiasodott korhely, akit ezen a címen a letűnt mekkai arisztokrácia s a sícah hívei egyaránt kárhoztattak. Alig biztosította a trónt fiának, Mucâwijah elhunyt, halála előtt figyelmeztetve fiát, hogy Huszaint, Ali Mekkában időző fiát és Abdallah ibn Zubairt tartsa szemmel.

Jazid apja örökét még jóformán el sem foglalta (680), amidőn egyik helytartója útján versenytársaihoz, Huszainhoz és Abdallah ibn Zubairhoz azt a felszólítást intézte, hogy előtte haladéktalanul hódoljanak meg. Ezek azonban a felszólítást megneszelve, Medinát elhagyták és Mekkába menekültek, amelynek szent falai között, ideig-óráig biztonságban érezték magukat. Amint Kûfah-ban, a sícah főfészkeben e fordulat híre ment, az ottani ellenzék menten követséget küldött Mekkába Huszainhoz s őt a városba hívta, azzal az ígérettel, hogy készek fegyvert fogni érdekében. Huszain Muszlim ibn cAqil nevű emberét küldé Mekkába, hogy eljövetelét előkészítse. Azonban Jazid sem volt tétlen és cUbaidallah ibn Zijâd személyében új helytartót állított a lázongó város élére, aki Muszlim felkelését csúnyául elfojtotta. Erről Huszain mit sem tudva, mekkai híveinek kérlelő figyelmeztetései dacára a szent várost elhagyta és Kûfah felé vette útját. Amint Kerbelâ közelébe ért hozzátartozóinak és híveinek alig száz főnyi csapatával, egyszerre csak azon vette magát észre, hogy a helytartó serege fogja körül, amely híveit az Eufrát arra elfolyó csatornájának éltető vizétől el akarja szorítani s arra kárhoztatni, hogy a sivatag poklában szomjan haljanak meg. A kis csapat fegyverhez nyúlt és utolsó csepp véréig harcolt. A hidzsra 61. éve, muharram hó 10-én, cászrah napján (680 okt. 10.) fejeződött be Huszain tragédiája. Miután nyíltól találva összeesett és testét többi társaival együtt az ellenséges



lovasság legázolta, fejét társainak 70 koponyájával együtt Jazîd-nek küldtek meg. Két fia és két leánya a mézárást elkerülte.

Muharram 10., „Kerbelâ napja” egészen a mai napig a *sîcah* legnagyobb gyászünnepe. E napon egész Perzsiában, a *sîcah* mai főfészkében, kezdetleges színelőadásféléket rendeznek, amelyek vérfagyasztó realizmussal ecsetelik, egyben siratják Huszain „vértanui halálát”. A szereplők kardokkal vagdalják saját fejüket, úgy hogy fehér burnuszaikat előnti a vér, mialatt a nézők Haszan és Huszain neveit kiáltozva adnak kifejezést megilletődésüknek.

A kerbelâi tragédiát követte Mekka és Medina megalázása. 'Abdallah ibn Zubair ugyanis semmi szín alatt sem volt hajlandó Jazîd előtt meghódolni és párt-híveivel együtt nyílt lázadásban tört ki Medinában. Jazîd Muszlim ibn cOqbah nevű vezérért 12.000 főnyi szíriai sereg élén küldte a város ellen, amely 683 aug. 26-án esett el és három napon át a katonaság fosztogatásának esett áldozatul. Medinah után Mekkára került a sor, ahol az odamenekült lázadók újabb ellenállást szerveztek. Muszlim ibn cOqbah bizony az iszlâm első szentélyével sem teketóriázott; az ostromló seregek 683 okt. 26-án a kacabát is felgyújtották. A tüztől az épület egvik falába illesztett szent kő is megrepedt és megfeketedett. Ime, 60 és egynéhány esztendővel a hidzsrah után, a muszlimok előtt vallásuk legdrágább ereklyéje sem szent többé!

Néhány nap mulva, 683 nov. 11-én meghalt Jazîd is, ellenségei átkától kísérve, mint az iszlâm legnagyobb botrányainak hőse és leggyászosabb szerencsétlenségének okozója.

Halála után fia, II. Mucâwijah lépett örökébe, aki azonban néhány hónap mulva apiát követte a sírba. Mivel fiörökösei nem voltak, az iszlâmban ismét veszedelmes trónválság tört ki.



## IX. AZ OMAJÁDOK MARWANI ÁGÁNAK TRÓNRAJUTÁSA,

### AZ ARAB BIRODALOM KÜLSŐ EGYSÉGÉNEK HELYREÁLLÍTÁSA

II. Mucâwijah halála után az iszlâm világában a már szinte krónikussá vált anarchia ismét felütötte a fejét. Maga az uralkodó család is pártokra szakadt; egy része a Mekkában építkező Ibn Zubair mellett foglalt állást, másik része habozott, nem tudva, mihez kezdjen. A legválságosabb pillanatban jelent meg az öreg Marwân, Othmân khalifa egykori kancellárja, akit Ibn Zubair a többi omajádokkal együtt Medinából elűzött. Abban a reményben, hogy az ősz államférfi ügyes és erős keze a rendet helyreállítja, az omajádok s a szír hadsereg egy része (főleg a délarab kalb-törzs harcosai) őt kiáltották ki kalifának, aki nyomban Damaszkus felé vonult és seregével Dzsâbijah mellett foglalt állást, mialatt Ibn Zubair ellenpártja, a Qaisz-törzs északarab harcosai, Dahhâk vezérlete alatt, Râhit rétyét szállta meg. Nemsokára harcra került a dolog, amelyből Marwân került ki győztesen; Ibn Zubair egy másik hadosztálya, amely Szíria visszafoglalására indult, szintén vereséget szenvedett, úgy hogy Marwânt egész Szíria törvényes uralkodónak ismerte el (684).

Marwân uralma azonban mindössze egy évig tartott. Trónralépésekor ugyanis abban állapodott meg családjával, hogy trónját Khâlidra, Jazîd kalifa fiára hagyja, és hogy a két uralkodóház kapcsolatát szorosabbá tegye, feleségül vette Fâkhitah-t, Jazîd özvegyét. Utóbb azonban gondolt egyet és saját fiát, Abd al-Malik-ot ismertette el trónörökösnek. Fâkhitah bosszút forralt és alvó férjét 685 május 7-én vánkossal fojtotta meg.

Fia, Abd al-Malik, nehéz viszonyok között foglalta el trónját. Szíria kivételével minden tartományban zavargások voltak napirenden. Az ellenséges északi és

déli arab törzsek viszálykodása az iszlâm tartományainak belső békéjét állandóan veszélyeztette; a bizánci diplomácia Északszíriában a mardaita-keresztények lázadását szította; Arábiában Ibn Zubair gyakorolta a hatalmat, Mezopotámia is neki hódolt, Irân-ban a teokratikus khawâridzs emberei romboltak és gyilkoltak. Valóságos csodának kell tartanunk, hogy Abd al-Malik ennyi nehézség dacára az iszlâm külső egységét helyre tudta állítani.

Hogy a római front felől biztosítsa magát, trónra lépése után békét kötött II. Jusztinián császárral, napi 1000 aranyat, egy lovat s egy rabszolgát és Cyprus közös birtokát ígérve neki, ha a mardaiták lázadását megszereli. E béke 691-ig tartott. Ebben az évben a császár Cyprus szigetét megszállva, a békét megszegte, mire Abd al-Malik hadait Kisázsziába menesztette. A római sereg Sebastopolis mellett; a szláv zsoldosok árulása folytán, vereséget szenvedett; az arabok a hozzájuk pártolt szláv csapatokat Antióchia és Kyrrhestika vidékén telepítették le.

Amint a kalifa az északi front felől biztonságban érezte magát, cUбайдallah ibn Zijâd-ot az Eufrát környéke mentén lázongó Qaisz-törzs ellen küldte, hogy ezzel Mezopotámia pacifikálását előkészítse. E hadjárat azonban pozitív eredménnyel nem járt.

A kalifa szerencséjére Ibn Zubair, mekkai versenytársa, a mekkai szentély helyreállítását tartotta feladatának és ölbe tett kezekkel szemlélte a szír uralom fokozatos megerősödését. Mezopotámia ugyan neki hódolt, de ott viszont újból kitört a polgárháború, amely végeredményben Ibn Zubair uralmának összeomlását eredményezte. Irâq-ot ugyanis Ibn Zubair testvére, a bátor és erélyes Muszcab kormányozta; a baszrai teokratikus fanatikusok, azt követelve tőle, hogy ne csak Alî, hanem Othmân gyilkosait is kárhoztassa, fellázadtak. E lázadást ugyan al-Muhallab, e kor egyik legkiválóbb hadvezére, leverte ugyan, de el nem fojtotta, mert a lázadók egy része Ahwâzba menekült s ott pusztított,

más része *tawwâbûn*, „bűnbánók” nevén tömörült és Kerbelába zarándokolva jajgatott, gyászolva Huszain ártatlanul kiontott véréét. E bűnbánók élére bizonyos Mukhtâr nevű kalandor állt, akinek cUbaidallah ibn Zijâd, a Huszain ellen irányuló hadműveletek vezére, egy csata alkalmával kiütötte egyik szemét. Mukhtâr erre Medinába menekült, ahol Alî pártjával lépett összeköttetésbe és mint annak ügynöke tért vissza Kûfah-ba. Kûfah-ban egy bátor és ügyes csapatvezérrel, Ibn al-Astar-ral szövetségelt és miután Ibn Zubair helytartóját a városból elűzte, Ibn al-Astar-t Mószul ellen küldte. Amint a lázadók egy része elvonult, Kûfah-ban menten lázadás tört ki Mukhtâr ellen, akinek rémuralmát a polgárság megelévelte. E lázadás hírére Ibn al-Astar visszatért; a városban borzalmas utcai harc fejlődött, amelyben Mukhtâr kerekedett felül és a város 284, Huszain halálában részes polgárát kegyetlen hidegvérrel kivégeztette (685).

A következő esztendőben cUbaidallah ibn Zijâd, Abd al-Malik vezére, Északmezopotámiába törve, Mószul városát elfoglalta ugyan, de a Zâb folyó mellett vereséget szenvedett és elesett (686 aug.). Mukhtâr tehát beváltotta ígéretét: ellenségeit kiirtotta ugyan, de csakhamar őrá került a sor. Muszcab, Ibn Zugair testvére, Baszrah kormányzója, a khawâridzs ellen hadakozó Muhallabot Perzsiából hazahívta és a Kûfah-ban garázdálkodó Mukhtâr ellen küldte. A város csakhamar meghódolt, Mukhtâr pedig elesett; 700 híve, aki kegyelemre megadta magát, 687 március havában felkoncoltatott.

Nem sokkal ezután a kalifa uralma és élete komoly veszélyben forgott. Unokaöccse, cAmr ibn Szacîd, nagybátyja ellen fellázadt, de 689-ben, Bâdzsumairah mellett vereséget szenvedve, megadta magát. A lázadót 'Abd al-Malik saját kezével végezte ki, utána pedig, mintha semmisen történt volna, esti imára ment.

A kalifa immár elhatározta, hogy ellenségeivel végleg leszámol és 691-ben Muszcab és Ibn al-Astar ellen indult Mezopotámiába. E hadmenetet teljes siker



koronázta; Ibn Zubair mind e két vezére elesett, mire a kalifa Kûfah városába vonult, ahol a polgárság kalifának ismerte el. Musz'ab és Ibn al-Astar elestével Ibn Zubair sorsa is meg volt pecsételve. Ez ellen Abd al-Malik kora egyik legeszesebb, legerélyesebb, egyben legkegyetlenebb vezérért, a lázadók rémét, al-Haddzsâdzs ibn Jûszuf-ot küldte, aki Medinah elfoglalása után 692 tavaszán Mekka előtt termett s a város lakóinak amnesztiát ígért, ha jószántukból meghódolnak. Mivel békeajánlatát elutasították, a várost ostrom alá vette, amely egészen szeptember haváig tartott. Ibn Zubair hősi harcban esett el; a győztes al-Haddzsâdzs holttestét karóba húzatta, fejét pedig Damaszkuszba küldte.

Ebbe az időbe esik a görögök ellen indított háború, amelynek további következménye az volt, hogy az arabok arab felírástól kezdtek kezdeni s az eddig forgalomban levő bizánci pénzdarabokat a használatból kivonták.

Amint a kalifa uralma megszilárdult, Hasszân ibn an-Nucmân-t nagy sereg élén küldte Afrikába, hogy a berberök által elfoglalt Qairuwân városát visszavegye. Annak dacára, hogy a berbereket egy *kâhinah* (jósnő) fanatizálta, az arab sereg csapataikat szétverte és Qairuwân városát visszafoglalta (693).

E nagy sikerek hatása alatt Abd al-Malik teljes rendet akart teremteni birodalma keleti tartományai-ban is, ahol a garázda arab törzsek tovább is vígan hadakoztak egymással. Mûsza ibn Khâzim pl. a Qaisz-törzs embereinek élén az Oxus egyik szigetét Tirmidh mellett szemelte ki hadiszállásának s a márwi kormányzótól csaknem teljesen függetlenítette magát. A teokratikus eretnekek sem maradtak vesztég és tovább pusztítottak. A kalifa a rend helyreállításával a félelmes al-Haddzsâdzs-t bízta meg, 695-ben kinevezve őt Irâq helytartójává. Az új helytartó Medinát elhagyva, inkognitóban jött Kûfah-ba s egyenesen a mecset felé tartott. Arcát eltakarva lépett a szószékre és minden



bevezetés nélkül „imára!” felhívással kezdte beszédét. A hallgatóság egyik tagja abban a hitben, hogy valami félbolond eretnek szól hozzájuk, lehajolt és egy marék követ akart dobni a szószék felé. (Az arabok így fejezték ki nemtetszésüket szónokaikkal szemben.) Bezzeg majd hogy meg nem dermedt az ijedtségtől, amikor al-Haddzsâdzs felegyenesedett és felfedett arccal meredt hallgatóira. „Sok fejet látok gurulni tulajdon véreben magam előtt” — folytatta és meghagyta, hogy a kalifának kinevező oklevelét olvassák fel. „asz-szalâm” „béke”, — olvasta a *ķâtib* (irnok), de az üdvözetnek nem akadt visszhangja. „Hát már odáig jutottunk, hogy a kalifa üdvözlését sem viszonzjátok? Ha meg nem tértek, sok özvegy és árva lesz közöttetek!” — al-Haddzsâdzs mindenekelőtt a katonaság fegyelmét állította helyre, amely a távol kelet garnizonjaiban nem volt hajlandó szolgálni és családjához vágyott vissza. Fenyegéseitől megrettenve, három nap alatt tömegesen tértek vissza kádereikhez.

Ezt követte a Bakr egyik altörzséhez, a banû Saibânhoz tartozó khawâridzs-eretnekek leverése, akik Sabîb vezérlete alatt garázdálkodtak; Sabîb 697-ben egy hídról a vízbe fordult és megfulladt, mire követői szét-szóródtak. Eredményes hadműveletei elismeréseképpen a kalifa 697-ben rábízta Khoraszân kormányzóságát is; e tartományban al-Muhallab, Muszcab egykori alvezére teremtett rendet, aki főnöke halála után a kalifa szolgálatába lépve, a khawâridzs ellen folytatott harcokban az iszlâmnek megbecsülhetetlen szolgálatakat tett († 702).

Nem sokkal ezután az iszlâm egységet újabb, szinte beláthatatlanul veszélyes lázadás fenyegette. 699-ben Zunbîl, a mai Afghanisztán egy részének királya, az országába nyomuló arabokat hazájának veszélyes hegysszorososaiban sarokba szorította és csak busás váltságdíj ellenében engedte szabadon. E kudarc megtorlását al-Haddzsâdzs Ibn al-Ascath nevű alvezérére bízta, aki Kindah törzséből származott és királyi vér folyt

ereiben. Mivel Zunbîl ellen irányuló hadműveleteit lassan és tapogatódzva folytatta, al-Haddzsâdzs, szokása szerint, gorombán megróttá. A királyi eredetére büszke arab nagyúr nem volt hajlandó plebeius eredetű főnöke gorombaságait zsebre vágni és bosszút forralt. Zunbîl-lal békét kötve, Mezopotámia felé fordult vissza al-Haddzsâdzs ellen. Hadserege lavinaszerűen gyarapodott olyannyira, hogy a megrettent kalifa al-Haddzsâdzs-ot is hajlandó volt elejteni, hogy a lázadót megbékítse. Erről azonban serege hallani sem akart s így véres háborúra került a sor, amely Dêr al-Dsamâdzsim mellett nyert befejezést; al-As'ath vereséget szenvedve, Zunbîlhoz bujdosott el (699), aki két év múlva fejét al-Haddzsâdzs-nak küldte. 60.000 főnyi seregét Jazîd, az érdemes Muhallab fia verte széjjel.

702-ben történt Wâszit városának alapítása Kûfah és Baszra között. E helységet al-Haddzsâdzs azért létesítette, hogy szíriai csapatait a folyton zavargó kûfahi és baszrahi garnizónok szellemi mételyétől elkülönítse. Hogy hadereje létszámát és akcióképességét biztosítsa, azokat az adóföldeket, amelyek keresztény kézről muszlimok birtokába kerültek és a jogszokás folytán adómentesek lettek, tulajdonosaiktól elvette s a régi alapon megadóztatta. Mivel pedig a nehéz adóterhek alatt görnyedező parasztság, hogy sanyarú helyzetén lendítsen, a városokban kereste megélhetését és földjeit elhanyagolta al-Haddzsâdzs az ilyen parasztokat összefogdostatta, kezeikre jelt tetováltatott és valamennyit faluikba parancsolta vissza. Magától értetődik, hogy a hatalmas helytartó félelmes következetessége nagy elégtelenséget támasztott ellene, noha szigorú intézkedései a köz javát szolgálták.

704-ben dőlt meg Mûszâ ibn Khâzim szinte független rablóállama Tirmîdh környékén. A khalifa csapatai évtizedes harc után megölték és fejét Damaszkusba küldték.

Miután Abd al-Malik a trónutódlást Walîd nevű fiának biztosította, 705 szept. 8-án elhunyt. Az abbâ-

szi korszak tendenciózus történetírása, mint az omajádokat általában, ezt a kalifát is istentelen és gonosz embernek igyekeznek feltüntetni. Annyi tény, hogy ahol családja és birodalma érdekeiről volt szó, nem rettent vissza a legkegyetlenebb eszközöktől sem. Az is igaz, hogy ő már nem volt az a joviális, közvetlen arab szajjid, mint előde, I. Mucâwijah. A birodalom békéjének helyreállítása azonban az ő érdeme s ahol politikai érdekek nem befolyásolták, jószívű és kegyes volt. Más hitűekkel szemben nem volt türelmetlen; al-Akhtal keresztény költőt kitüntette és busásan megjutalmazta. Vallásosságának bizonyos politikai mellékíze volt. Egy időben az volt a terve, hogy a mekkai szentély helyett a jeruzsálemi templomot emeli az iszlám első szentélyének rangjára. Ezt a tervét elejtette ugyan, de azért ő volt az, aki 691—692-ben Omar mecsetjét Jeruzsálemben újjáépítette, amelyet később I. Wálid a bacalbeki keresztény templom aranyozott kupolájával födetett be.

## X. A KALIFATUS DICSŐSÉGÉNEK TETŐPONTJÁN

Abd al-Malik kalifát fia, Wálid, váltotta fel a kalifák trónján (705—715). Az ő idejében érte el az iszlám kiterjedésének és dicsőségének netovábbját. Wálid négy kiváló vezére négy különböző fronton harcolt, szinte hihetetlen szerencsével. A zsákmány, amit szereztek, oly nagy volt, hogy a sivatag marcona fiai egy időre ki voltak elégítve, úgy hogy Wálid idejében az egymásra féltékeny törzsek acsarkodása megszűnik, mert minden épkezláb ember megszédheti magát, ha egy



kis mersze van, csak úgy, mint azt Omar kalifa idejében láttuk, amely valósággal megismétlődött Walid napjaiban.

1. al-Haddzsâdzs, aki mint mondtuk, a kalifátus keleti tartományainak volt teljhatalmú alkirálya, Khoraszán élére 704-ben Qutaibah ibn Muszlim nevű ügyes és bátor vezérét állította. Az ő koráig az arabok Marwból, mint központból, a szomszédos Tokharistân vidékét időnként megrohanták, annak ephthalita lakóit és uralkodóit megsarcolták, azonban az Oxus tulsó partjára nem merészkedtek. Qutaibah szemet vetett a Zerafsân völgyében elterülő gazdag városokra és elhatározta, hogy azokat meghódítja. Kezdetben beérte tapogatózó portyázásokkal, amelyek az Oxus tulsó partjára is kiterjedtek, de már 706-ban elfoglalta Nagybokhara egyik elővárosát, Paikand, gazdag kereskedővárost, amelynek gazdag raktáraiban az arabok óriási készleteket zsákmányoltak, különösen sok fegyvert.

Az ott zsákmányolt fegyverekkel haderejét kellően felszerelve, a győztes arab vezér Nagybokhara tulajdonképeni fővárosa, a ma Bokharának nevezett Numidzskath ellen vonult, bevette, királyát elcsapta és helyébe a kiskorú Toqsâdhe-t ültette. Ebben az időben Szamarkand királya a tehetetlen Tarkhûn volt. Gyöngye uralmával alattvalói nem voltak megelégedve, és ezért elmozdították és helyébe Ghûrak nevű ravasz vezérüket emelték a trónra. Közben Naizak, Tokharisztân egyik fejedelmének minisztere, felkelést támasztott az arabok ellen, de rajtavesztett és 700 társával együtt felkoncoltatott. 712-ben Qutaibah Szamarkand ellen készült, azonban Khwârizm sáhjának kérésére a mai Khivah vidékére vonult, ahol az uralkodó tulajdon testvére, Khurrazâd tört ki lázadásban. Qutaibah e lázadást elfojtotta, a fejedelemmel hűségesküt tétetett, azután Szamarkand ellen vonult, amelynek ujdonsült királya, Ghûrak, Csâcs (a mai Tâskand) királyával, Ferghânah-nak az *ikhâid* (király) címét viselő uralkodójával, végül pedig Kultegin-nel, az orkhoni ó-török

felíratokban említett török herceggel, Mecsue unokaöccsével lépett szövetségre. E hadjárat a szövetségesek vereségével végződött. Ezek seregeit Qutaibah Szamarkand közelében megverte, mire a város kapitulálni volt kénytelen. A kapituláció értelmében az araboknak csak egy mecsetet lett volna szabad a városban építeniök; Qutaibah azonban a várossal kötött szerződést megszegve, Szamarkandot csapataival megszállta. Ettől kezdve Szamarkand a muszlimok birtokában maradt.

714-ben Qutaibah már a Jaxartes-folyót is átlépte és Csács városában ütve fel hadiszállását, csapataival egészen Csimkent vidékéig portyázott. Ebbe az időbe esik az első arab követség, amelyet az arabok Khinába menesztettek kereskedelmi összeköttetések kiterjesztése végett.

Június havában Qutaibah hírül vette, hogy közvetlen főnöke és pártfogója, al-Haddzsâdzs elhunyt. Erre Qutaibah rosszat sejtve, azonnal Marw városába tért vissza. Nemsokára jött a másik híjób-hír: Walîd halála és Szulaimân trónralépése, aki al-Haddzsâdzs és ennek összes emberei ellen a legnagyobb gyűlölettel viseltetett, mivel al-Haddzsâdzs az elhunyt kalifát arra biztatta, hogy Szulaimân, vagyis trónörökös-testvére mellőzésével, saját fiát emelje a trónra. Qutaibah a legrosszabbtól tartva, nem volt hajlandó helyét elhagyni és nyílt lázadásban tört ki a kalifa ellen. Csapatainak többsége azonban nemcsak cserben hagyta, hanem fegyverrel fordult ellene. Az egyenlőtlen harcban Qutaibah híveivel együtt elesett (715).

2. Furcsa szeszélye a sorsnak, hogy ugyanígy járt az arabok egy másik hőse, Muhammed ibn al-Qâszim, India meghódítója is. Ezt a kiváló katonát al-Haddzsâdzs állította a Perzsa-Öböl mentén elterülő Mokrân élére; onnan indult hódító útjára. A mai Baludzsisztán elfoglalása után Előindiába nyomult, az Indus környékét megszállta és India bálványtemplomaiban, valamint királyi palotáiban mesés értékű kincseket szedett össze (708—715 között). Walîd halála után Szulaimân ka-

lifa őt is hazahívatta és, mint al-Haddzsâds párthívét, kínpadra húzatta és kivégeztette.

3. Ugyanez volt a sorsa Walîd harmadik hódító vezérének, Mûszâ ibn Nuszair, Spanyolország meghódítójának is, aki 708-ben került Afrika élére, ahová őt cAbd al-cAzîz, Egyiptom kormányzója, Walîd nagybátyja, állította. E vakmerő arab kalandor Szûsz és Tlemszen, most is virágzó algeri városok meghódítása után Marokkó felé nyomult s egészen az Atlanti-tenger partjáig terjesztette ki hatalmát. Tanger városának parancsnoka abban az időben Julianus Comes volt, aki izzó gyűlölettel viseltetett Roderic, a vizigóthok királya ellen és minden áron vesztére tört. E szerencsétlen ember fejében fogamzott meg a merész terv, hogy az arabokat hazájába behívja és az ő segítségükkel Rodericot eltávolítja. Mûszâ a tervet kedvezően fogadta, de ő maga nem merte végrehajtani, hanem 710 július havában Târiq nevű rabszolgáját rakatta hajóra néhány száz ember élén, hogy az átkelés lehetőségét kipróbálja. Târiq sikeresen oldotta meg a rábízott feladatot, mire 711 április havában immár 7.000 ember élén az európai parton kikötve és Gibraltár várát elfoglalva, nyomult északra, a félsziget belseje felé. Arra a hírre, hogy Roderic nagy sereget gyűjt ellene, Târiq Mûszâtól 5000 főnyi erősítést kapott és 12.000 főre felszaporodott seregével Medina Sidonia közelében felvette a harcot a spanyol sereggel, amely Roderic népszerűtlensége következtében nem vetette teljes erejét a küzdelembe és egy heti ellenállás után megfutamodott. Roderic vele menekült és menekülés közben vízbe fult. Ha a spanyol csapatok abban reménykedtek, hogy az arabok megszábadítják őket királyuktól s azután zsákmánnyal megrakodva elvonulnak, keservesen csalódtak: Târiq folytatta előnyomulását; Malaga, Granada elestek; Toledo népe elmenekült és csak a zsidók fogadták az arabokat az elhagyott városban. Mérhetetlen kincsek kerültek a győzők kezébe, többek között Salamon király gyöngyökkel és drágakövekkel kirakott állítólagos asztala is.



Târiq győzelmeinek hírére az alvezérére féltékeny Mûszâ is megindult és 712 június havában, tekintélyes haderő élén a spanyol parton kikötve Sidonia, Carmona és Sevilla elfoglalása után Toledóba vonult, ahol Târiq-kal találkozott, elszámolásra szólította fel a zsákmányt illetőleg és dőre féltékenységből korbácsával fején megütötte. A két vezér azután szétvált és külön folytatta a félsziget meghódítását. Csakhamar az északi hegyvidék csekély töredékének kivételével az egész ország kezükbe került, sőt az arab seregek utóbb a Pireneusokon is átkeltek és a Földközi-tenger partvidéke mentén nyomulva előre, Dél-Franciaország egy részét is leigázták.

Mûszâ azonban nem soká élvezte győzelmeinek gyümölcsét. Amilyen mértékkel mért Târiq-nak, oly mértékkel mértek neki Damaszkuszban. 713-ban a kalifa Damaszkusba rendelte; Mûszâ kelletlenül bár, de engedelmeskedett, fiát, cAbd al-cAzîzt hagyva maga helyett az országban. Mire Damaszkusba érkezett, Walîd már nem volt az élők sorában. Utóda, Szulaimân, oly szigorú elszámolást követelt tőle, hogy Mûszâ a szó szoros értelmében koldusbotra jutott és, hogy szerencsétlensége teljes legyen, távozása után az országban hagyott fiát is meggyilkolták.

4. A negyedik harcszíntér, ahol az arabok küzdöttek, a Kaukázus volt. Maszlamah, Abd al-Malik rabnőtől született fia, az arabok egyik legkiválóbb vezére, 707-ben a Derbend környékét megszállva tartó khazarokkal hadakozott. A következő esztendőben Maszlamah Tyana városát foglalta el Kis-Ázsiában; 709-ben újból a khazarok ellen fordult, nyilván abból a célból, hogy a Kaukázus szorosait hatalmába kerítve s a Fekete-tengert megkerülve, a császárt hátba támadja. E terv azonban a khazarok ellenállásán dugába dőlt.

E hadjáratok révén a damaszkusi udvar óriási kincsek birtokába jutott, amelyek egy részét Walîd nagy szabású építkezésekre fordította. A damaszkusi keresztény templomot elkobozva, a mellette lévő mecset ki-

bővítésére használta fel és nagyszerűen kiépítette; ugyanő építette ki Muhammed medinai mecsetét s a jeruzsálemi templomtér déli oldalán emelkedő al-Aqsza mecsetét; sok utat építtetett, azok mentén kuttakat ásatott és számos népjóléti intézményt létesített.

Élete végén még egy más nagyszabású tervvel foglalkozott: halálos csapást akart mérni legszívósabb ellenségére, a bizanci császárra. Minden elő volt készítve, hogy seregei Bizanc ellen vonuljanak, amidőn 715 február havában a higgadt és előrelátó uralkodó elhunyt.

Abd al-Malik halála előtt fiaira hagyta trónját és így Walid után Szulaimânra, a legidősebb testvére került a sor. Azonban Walid egy időben azzal a tervvel foglalkozott, hogy Szulaimân elejtésével saját fiát emeli a trónra. Ezt a tervét főleg al-Haddzsâdzs pártolta. Mikor e terv dugába dőlt, al-Haddzsâdzs reszkett Szulaimân bosszújától és csak azért imádkozott, hogy még Walid életében hagyja el e világot. Allah meg is hallgatta könyörgését és al-Haddzsâdzs csakugyan Walid előtt halt meg. Annál rosszabb sors várta a hatalmas helytartó kreatúráit, Qutaibah-t, Transoxania és Muhammed ibn Qâsim-ot, India meghódítóját. A rideg, szívtelen, amellet elképzelhetetlenül falánk és buja Szulaimân mind a kettővel kegyetlenül éreztette bosszúját. Qutaibah, amint láttuk, katonái kardjától pusztult el, Muhammed pedig kínpadon lehelte ki lelkét.

Szulaimân idejébe esik Konstantinápoly meghódításának nagyszabású kísérlete is, amelyet már Walid készített elő.

A háború 716-ban tört ki. Maszlamah személyes vezérlete alatt rengeteg arab haderő tört Kisázsziába, amely Amorium várát vette ostrom alá. E vár parancsnoka, Leo, a későbbi császár, az erődöt az araboknak adta át és Maszlamah-val titkos megegyezést kötött miszerint Konstantinápolyt az arabok előtt megnyitja és, mint császár, főnhatóságukat elismeri. Amorium

eleste után Anastasios császár ellen lázadás tört ki; Leo visszavonuló csapatai vezérüket kiáltották ki császárnak. Leo azonban a Maszlamah-val kötött szerződést nem tartotta be, hanem számolva az arabok számával, a várost megerősítette és élelmiszerekkel bőven ellátta. Az arabok Pergamos bevétele után a várost körülzárták és várták, mikor tesz eleget Leo ígéretének. Mikor végül észrevették, hogy a ravasz császár egyre csak hitegeti őket, 716 augusztus 15-én a nagy császárvárost tengeren és szárazföldön kemény ostrom alá vették. Az ostrom egy egész álló esztendeig tartott (egészen 717 augusztus 15-éig); a tél azonban szokatlanul hideg volt; a bolgárok az arab sereg háta mögé kerültek, úgy hogy az ostromlók az ostromlottak sorsára jutottak. Élelmiszereik elfogytával szörnyű éhínségbe estek, amelynek a sereg tekintélyes része áldozatul is esett. Időközben a falánk Szulaimán úgy megterhelte gyomrát, hogy gyomorrontás következtében meghalt, halála előtt Egyiptom egykori kormányzójának, cAbd al-cAziz-nak jámbor fiát, Omart jelölve ki utódjának, aki az ostromló sereg szorongatott helyzetéről értesülve, Maszlamah-t hazahívta. Így menekült meg a boszporus-parti császárváros, a kereszténység e hatalmas védbástyája, amelynek elestét később a kereszties vitézek kapzsisága készítette elő.

## XI. AZ ARAB URALOM S A KALIFÁTUS HANYATLÁSA

A száz év alatt világhatalommá fejlődött arab kalifátus elképesztően gyors hanyatlásnak indult. Korai összeomlását főleg két ok idézte elő: a hódító arab törzsek belviszálya s a rohamosan szaporodó muszlim konvertiták rendezetlen jogi helyzete.



A különböző törzsek és törzscsoportok vérbosszúokozta ellentéte, amint láttuk, az iszlâmban nemhogy megszűnt volna, hanem még jobban kielesedett. A kalifák annyira, amennyire, igyekeztek ugyan a pártok fölött maradni, azonban házasságaik révén majd az északi, majd a déli törzscsoporttal kerültek szorosabb rokoni viszonyba, vagyis trónváltás alkalmával más és más törzsek vallották magukat a „kalifa sógorai”-nak, ami a gyakorlatban radikális rendszerváltozást jelentett: a helytartókat kicserélték, az új helytartók pedig saját törzsük hozzátartozóival vétették magukat körül. Az új helytartók első dolga rendszerint az volt, hogy elődüket elszámolás ürügye alatt kínpadra húzták és zsebükből az utolsó garast is előkotortatták. A letűnt helytartók törzsei ezt az eljárást saját sérelmüknek tekintve, a vérbosszú szent nevében menten felázadtak, ha erre alkalom kínálkozott. Az egész birodalom ilyenformán cseppfolyós halmazállapotban leledzett, amelynek egységét biztosítani emberfölötti vállalkozásnak bizonyult.

Azt sem szabad felednünk, hogy az iszlâm kezdetben nem volt nemzetközi világvallás, hanem az arabok testéhez szabott nemzeti vallás. Erre vall a muszlim konvertiták jogi helyzete az iszlâm társadalmában: csak az arab eredetű megtértek kapták meg a teljes polgárjogot Muhammed theokratikus államában; a más eredetű barbárok (*cildzs*) számára az iszlâm szervezetében nem volt hely; ezeknek a türelmi adót megtérésük után csakúgy kellett fizetniök, mint a zsidó, keresztény vagy pedig a tűzimádó hitetleneknek; a legjobb esetben mint másodosztályú polgárok helyezkedhettek el az iszlâm politikai szervezetében s akkor is csak még a vallásnál is erősebb törzsszervezet révén, ha magukat valamelyik arab törzsbe kliensek (*mawâlî*) gyanánt vétették fel. Mint ilyenek azonban a hadseregbe rendes katonák gyanánt nem voltak sorozhatók, rendes zsoldot és nyugdíjat nem kaphattak, a háborúban mint gyalogosok vettek részt és csak a kézi zsákmányban részesedtek.

Magától értetődik, hogy a kliensek kedvezőtlen helyzetükbe nem nyugodtak bele, hanem hol békés, hol erőszakos eszközökkel küzdöttek emancipációjukért, amelyet viszont a nemesség szerepét játszó arab elem nem volt hajlandó nekik megadni. A kalifák a *mawâlî* egyenjogúsításáról kezdetben mit sem akartak tudni, mert ezzel a türelmi adó elengedése s az államkincstár jövedelmeinek tetemes megcsappanása járt volna. Azonban mindezek a szempontok megdőltek a kliensek rohamos szaporodásán, amely főleg Khoraszán vidékén oly mérveket öltött, hogy az arab elem követelésekkel szemben kifejtett ellenállása nemcsak hiábavalónak, hanem vészesnek is bizonyult, mert a mozgalom forradalmi térre csapott át s a klienseket az omajádok ellenségeinek karjai közé kergette, akik nekik egyenjogúságot ígértek. Szulaimân utóda, II. Omar khalifa (717—720) volt az első, aki e kényes kérdést a fiscus érdekeinek teljes kikapcsolásával próbálta rendezni.

II. Omar, cAbd al-cAzîz, Egyiptom egykori kormányzójának fia, I. Marwân khalifa unokája, anyai ágon I. Omar ivadéka, mint Medina kormányzója kezdte pályafutását, Walîd idejében. Már ott feltűnt rendkívüli jámborsága és kegyessége által, amely őt arra készítette, hogy al-Haddzsâdzs szigora áldozatainak menhelyet biztosítson. Emiatt al-Haddzsâdzs tiltakozására helyét el kellett ugyan hagynia, azonban Walîd változatlan nagyrabecsüléssel viseltetett irányában továbbra is.

Szulaimân kalifát halála előtt a szentéletű Radzsâ ibn Hajâ vette rá, hogy a jámbor Omarra hagyja trónját. Ahogy ez helyét elfoglalta, a damaskusi udvarban elszaporodott léhűtőket eltávolítva, aszkétikus életet élt; palotája éjszaka idején olyan volt, mint egy zümmögő méhkas, amelyben asszonyai énekelve olvasták a Qorânt. Alí eddig szokásos átkozását beszüntette, a theokratikus eretnekekkel türelmes vitákba bocsátkozott és szép szóval próbálta őket meggyőzni. A hódítasoknak nem volt barátja; a konstantinápolyi kaland-

nak, amint említettük, ő vetett véget. A meghódított országokban hűbéresekké lefokozott pogány fejedelmeket az iszlám elfogadására szólította fel. A klienseket a harcos arabokkal (*muqâtilûn*) egyenjogúsította, ezt a rendelkezését azonban utódai nem hagyták jóvá, ami utóbb nagy elégtelenséget keltett. Fontos intézkedése volt továbbá az is, hogy a hidzsrah 100. éve előtt (718) elidegenített, illetve muszlimiek által megvásárolt s ezzel a földadótól mentesült állami földeket tulajdonosaik birtokában hagyta ugyan, azonban ugyanakkor megtiltotta, hogy a jövőben nem-muszlimiek ilyen állami javakat muszlimeknek eladhassanak, nehogy az állampénztár rövidséget szenvedjen. Ez az intézkedése is írott malasztá lett halála után. Amilyen kegyes volt az igazhívők iránt, épp oly szigorú, de amellett igazságos volt nem-muszlimekkel szemben. Ezekről megkívánta, hogy súlyos adóikat pontosan befizessék; ha azonban arról győződött meg, hogy a rájuk kivetett adó nem igazságos, habozás nélkül leszállította. Rövid uralma a béke korszaka volt; a khawâridzs-eretnekek lázadásaiban is némi szünet állt be, azonban utódai nem folytatták művét s így a kalifátus hanyatlása nem volt feltartóztatható.

Omar harmadfélévi uralom után 720 február havában elhunyt. Utána a léha II. Jazid következett (720—724), az arab kalifátus sírásója, akinek uralma alatt újabb vézes polgárháború tört ki.

Említettük, hogy al-Haddzsâdzs közvetlenül Walid előtt hunyt el. Szulaimân kalifa, úgy, amint az a trónváltozással kapcsolatos rendszerváltozással velejárt, az elhunyt helytartó helyére annak halálos ellenségét, Jazid-ot, az érdemes al-Muhallab fiát állította, aki azzal kérkedett, hogy haditetteivel még Qutaibah hódításait is elhomályosítja. Ez az elbizakodott ember 716-ban a Kaspi-tótól keletre fekvő Dzsurdzsân ellen vezette seregeit, amelynek kiskirályai az évi adó fizetését megtagadták. E háború azonban nem volt szerencsés; az arab seregeket több kudarc érte; Jazid azonban meg-



esküdött, hogy addig nem nyugszik, amíg kenyeret nem eszik abból a malomból, amelyet az ellenség vére fog hajtani. Esküjét be is tartotta: Dzsurdzsân-t, az ország fővárosát hét havi ostrom után bevette és népét egy folyó partján koncoltatta fel, amelynek vize a belefolyó vérrel elegyedve, tényleg egy malmot hozott forgásba. Hazatérve, kérkedő jelentésben számolt be viselt dolgairol és óriási értékűnek tüntette fel a háborúban szerzett zsákmányt. Amint Omar trónra lépett és Jazîd jelentésébe bepillantott, menten megidézttette és elszámolást követelt tőle a zsákmányról. Jazîd hiába hangoztatta, hogy a zsákmány sokkal kisebb, hogy jelentésének célja kedvező hangulat keltése volt: a pédáns kalifa hajthatatlan maradt és a kérkedő helytartót börtönbe vetette. Amint híre ment, hogy Omar halálosan megbetegedett, Jazîd tudta, mi vár reá druszszájának trónralépése után: II. Jazîd felesége révén al-Haddzsâdzs-zsal volt rokonságban; a trón- és rendszerváltozás tehát az ő bőrére ment. Nem sokat habozott: börtönéből megszökve, Baszrah városába vette magát, ahol a délarab Azd törzsére támaszkodva, a damasz-kusi kormány ellen felkelést támasztott és 80.000 főre felszaporodott seregével észak felé vette útját. A megrettent kalifa a Konstantinápoly ellen indított expedíció főparacsnokát, Maszlamah-t nevezte ki a Kelet helytartójává. Maszlamah Wâszit közelében találkozott a lázadó hadakkal; Jazîd elesett, serege szétszóródott (720 aug.); családja Kirmân helytartójához menekült, abban a hitben, hogy az, mint Jazîd régi barátja, védelmébe veszi őket; a helytartó azonban valamenynyit elfogatta s a baszrai rabszolgavásáron eladatta, Jazîd 300 előkelő hívét pedig a kalifa parancsára Kûfah városában koncolták fel.

E győzelem dacára a birodalom egyre gyöngült, főleg Turkesztánban, ahol újabb bonyodalmak kezdődtek. Qutaibah halála után ugyanis Turkesztán elnyomott népei azt hitték, hogy ütött a szabadság órája s az arabok ellen fölkelésre készültek.

716-ban meghalt Mecsue khâqân, a „kék törökök” királya. Elhunytá után a türges-törökök hatalmas törzse Szulu khâqân alatt, a khinaiak segítségével, a kék törököktől függetlenítette magát s az Ili mentén tekintélyes birodalmat alapított. Turkesztán királyai reménykedni kezdtek, hogy a türges segítségével az arabok igáját lerázhatják. 718-ban Toqsâdhe Bokhara és Gûrak, Szogd, vagyis Szamarkand vidékének királya a khinai császárhoz követeket küldtek, arra kérve őt, hogy segítségükre hadsereget küldjön az arabok ellen s a neki hódoló türges haderőit rájuk zúdítsa. E követségnek azonban eredménye nem volt; a khinai udvar ölbe tett kezekkel nézte az arabok terjeszkedését.

Midőn II. Omar trónra lépett, Khoraszânban is érvényt akart szerezni a kliensek egyenjogusítását célzó rendeletének, al-Dzsarrâh ibn Abdallah al-Hakami, Khoraszân kormányzója, azonban abban a véleményben volt, hogy e barbároknak nem emancipáció való, hanem kard és hogy az egyre szaporodó megtérések elejét vegye, a konvertitáktól azt követelte, hogy magukat metéltessék körül; a kalifa azonban helytartóját eljéjtve, kijelentette, hogy őt Allah nem körülmetélésre, hanem a hit terjesztésére rendelte.

Jazîd trónralépése után, Maszlamah, mint a Kelet helytartója, Khoraszân élére vejét, Szacîd ibn cAbd al-cAzîz-t állította, akit piperkőc hajlamai miatt *khudhainah* „hölgyike” néven csúfoltak. Ennek gyöngé uralma alatt 720-ban Szamarkand környékén lázadás tört ki; a lázadók támogatására apróbb türges-csapatok is felvonultak, azonban Szamarkandot elfoglalni nem tudták és csak kisebb helyi sikereket értek el.

721-ben a gyöngé és ügyetlen Szacîd-nak távoznia kellett és helyét Szacîd al-Harâsî, egy kegyetlen és kíméletlen kényúr foglalta el, aki Szogd vidékét pacifikálta ugyan, de úgy, hogy Qutaibah receptjét követve, a kapuit megnyitó városokkal kötött kapitulációk durva megsértésével a polgárok nagy részét kardélre hányatta.

723-ban Maszlamah, a Kelet helytartója, megbu-

kott, mert az adópénzeket nem szolgáltatta be rendszeren és 725-ben Armenia élére került. Utóda, 'Omar ibn Hubairah, Sza'íd-ot Khoraszánból visszahívta és helyére Muszlim ibn Sza'íd-ot nevezte ki, akinek azonban Azd és Rabi'ah törzseinek lázadásával kellett megküzdenie. E nehézségek dacára a Jaxartes déli könyöke mellett fekvő Khodzsandah ellen vonult, azonban vereséget szenvedett; 724-ben Hisâm, Jazîd kalifa utódja, visszahívta.

Az arab haderők a kaukázusi fronton sem harcoltak feltűnő szerencsével. 717-ben a khazarok Adharbaidzsân felé próbáltak kitörni, azonban cAbd al-cAzîz ibn Hâtim elébük vetette magát és előnyomulásukat megakasztotta. 721-ben a khazarok az allánokkal keveredtek háborúba, amelynek lefolyásáról közelebbi adataink nincsenek. 722-ben a khazarok a kipcsâk-törökökkel szövetkezve Thâbit an-Nahrânî seregét megverték, mire Jazîd kalifa az erélyes al-Dzsarrâh al-Hakamî-t, Khoraszân előbbi helytartóját állította Armenia élére, hogy a portyázó khazarokat ráncba szedje. Az új helytartó még ugyanabban az esztendőben a khazarok országába tört, Saba s a Kaukázus északi lejtőjén fekvő Balandzsar városát elfoglalta, majd a következő esztendőben (723) az allánok ellen indított portyázó háborút s a Balandzsar mögött elterülő vidék lakosságát elhurcoltatta. al-Dzsarrâh egészen Hisâm kalifa trónralépéséig maradt Örményországban; 725-ben Maszlamah, a konstantinápolyi expedíció fővezére váltotta fel.

Az arabok helyzete Afrikában sem javult. II. Jazîd Afrika élére a kemény al-Haddzsâdzs egyik titkárát állította, aki egykori gazdája szellemében bánt a bennszülött berberekkel s ezzel az arabok uralmát gyűlöletessé tette.

A Spanyolországot megszállva tartó arabok 718-ban Délfranciaországba tolakodtak és Nismes városáig nyomulva, rengeteg zsákmánnyal tértek vissza. 721-ben a Pireneusokon átkelve, elfoglalták Narbonne városát, majd Toulouse-t vették ostrom alá, de innen Eudo comes



elzavarta őket. Kudarcaik hatása alatt Asturia népe fellázadt s az arabok uralmát lerázva, megkezdte azt az évszázados harcot, amely a XV. században a Pirenei-félsziget teljes felszabadulását eredményezte.

II. Jazîd, aki egész életében a nők bolondja volt, Szulaimân kalifa idejében Mekkába zarándokolva, egy Habbâba nevű énekesnőt vásárolt 4000 aranydínár árán, azonban Szulaimân parancsára utóbb túladott rajta. Mikor kalifává lett, tulajdon felesége vásárolta vissza a rabnőt, aki nélkül a kalifa sehogy sem tudott megglenni. 724-ben a rabnő társaságában a Jordán vidékén szórakozott és szőlőszemekkel dobálta barátnőjét, amelyek egyike száján keresztül légcsövébe került és fulladását okozta. A kalifa három napig maradt a holttest mellett, sírva és csókolgatva kedvese tetemét, majd temetése után az ötödik napon halálosan megbetegedett és Habbâbah oldala mellé temettette magát.

## XII. A VÉG KEZDETE. HISÂM KALIFA URALMA

Jazîd halála után Abd al-Malik végrendelete értelmében negyedik fia, Hisâm következett a trónon. Hisâm jóindulatú, jámbor üzletember volt, kiváló gazda, akit azonban kicsinyes takarékosága miatt nem nagyon szívteltek. Kevésbé válságos viszonyok között jól megállta volna helyét; csakhogy az omajádok uralma az ő korában olyan volt, mint egy faház a trópusok vidékén, amelyen termiták csapata vonult végig: az épület látszólag ép, de ha az ember valamelyik gerendához nyúl, a gerenda porrá lesz. Az arabok uralmát is megporlasztotta a meghasonlás. Hisâm hosszú uralma (724—743) az elkerülhetetlen katasztrófát néhány eszten-

dővel kitólta ugyan, de annak bekövetkezését megakadályozni nem tudta.

A dinasztia ügyének a legnagyobb mértékben ártott II. Jazíd cinikus ledérsége, aki Macbad arab költő verseinek hallatára rendszerint magánkívül lett felindulásában és mint valami bolond, kezdett táncolni, amíg össze nem esett. Jobb érzésű muszlimok undorral szemléltek az udvar tivornyáit, a kalifák világias életmódját és lassacskán a köztudatba ment át a gondolat, hogy az omajádok az iszlám vallási előljáróinak nem valók. A „jámborok” — már amennyire a képmutató arabok között jámborokról lehet szó — egyre jobban kezdték hangoztatni, hogy annak idején, mikor a próféta Mekkában fellépett, Umajjah fiai voltak a pogányság leghangosabb szóvivői s az iszlám legkonokabb ellenségei és csak Mekka meghódítása után fogadták el az iszlámot, de megtérésükben nem volt köszönet, mert szívükben istentelen pogányok maradtak s amikor uralomra kerültek, az iszlám törvényeit lábbal tiporva, szinte tüntettek pogány erkölcsikkel. Nincs tehát más hátra, — mondta a jámbor ellenzék, — mint ezt az istentelen családot megbuktatni és Hâsim, vagyis a próféta nemzetségét emelni a trónra, amely az iszlámmal már multjánál fogva összeforrott s a hatalom birtokában nem taktikából, hanem meggyőződésből szerez érvényt a Qorân tanításának.

Hâsim volt ugyanis a próféta őse. Tőle származott a próféta nagyapja, cAbd al-Mutallib, akinek három fia volt: 1. 'Abdallah, a próféta atyja, 2. Abû Tâlib, cAlî kalifa apja, aki Muhammed lányát, egyben saját unokahúgát, Fâtimát vette feleségül, 3. al-cAbbász, a róla elnevezett uralkodóház őse. Ennek dédunokája Muhammed, Délpalesztinának Humaimah nevű falujában éledgélts csendes visszavonultságban. Itt jutott eszébe, nem lehetne-e cAlî és Umajjah házának pörpatvarában a tertius gaudens szerepét játszani, és ő is fellépett trónkövetelőnek. Igényeit két jogcímre alapította: az egyik az volt, hogy ő a próféta nagybátyjá-

nak ivadéka, a másik volt az a mese, hogy Muhammed al-Hanafijjah, cAlí egyik fia, aki azonban nem Fâtimah-tól, hanem a Hanîfah-törzs egyik leányától született, halálos ágyán ráhagyta atyai örökét, a kalifátushoz való jussát. Kereskedők mezébe bujtatott ügynökeket szétküldve, különösen Khoraszánban bujtogattatta az örökké lázongó arab törzseket s a perzsa konvertitákat a damaszkusi kormány ellen. Ezek a birodalom e távoli tartományában hintették el az elégületlenség magját s ott szervezték meg azt a messze elágazó összeesküvést, amely Hisâm halála után nemcsak az omajádok trónját döntötte porba, de véget vetett az arabok uralmának is.

Khoraszán tehát sorsdöntő szerepet játszott az omajádok uralmának vége felé. E tartomány azonban, amelyet annak idején baszrai csapatok hódítottak meg, cIrâq kormányzóságának függelékét képezte és kormányzója cIrâq alkirályának volt alárendelve.

II. Jazîd halála után Hisâm, az új khalifa, Omar ibn Hubairah-t, Irâq előbbeni kormányzóját elcsapta és helyére Khâlid ibn Abdallah-t állította, akit „a keresztény asszony fiának” csúfoltak (anyja ugyanis keresztény volt) és gyanakodva fogadtak. Khâlid ugyanis szabadszájú ember volt, keresztény templomot épített anyjának s a muszlimok képmutatását nem szívelte. Az Eufrát szabályozásával s a mocsarak lecsapolásával tekintélyes földbirtokra tett szert, ami magának a kalifának irigységét is felkeltette. Mindezek dacára 724-től 737-ig maradt helyén s ezen idő alatt tartománya békéjét nagyjában megővta. Magától értetődik, hogy hivatalát elfoglalva, elődjét bebörtönöztette és adószikkasztás címén kínpadra húzatta, majd szabadon eresztette ugyan, de a szerencsétlent nemsokára meggyilkolták.

Khâlid Khoraszán élére testvérét, a zsarnok Aszadot állította (723—727), akinek idejében a türges-khâqân Transoxaniát állandóan nyugtalanította, Aszadnak kegyetlensége miatt távoznia kellett, mire Asrasz



foglalta el helyét (727—729). Ez a muszlim konvertitáknak egyenjogúságot ígért, de ígérte csakhamar visszavonta, mert a dihqânok, a falusi földesurak s az országaikban hagyott bennszülött fejedelmek, akiknek kapitulációs szerződéseik értelmében bizonyos megállapított összeget kellett fizetniök évi adó gyanánt, kijelentették, hogy a fejadó elengedése mellett fizetési kötelezettségeiknek megfelelni nem tudnak. Magától értetődik, hogy a konvertitáknak adott engedmény megvonása következtében újabb lázadás tört ki, amelyet a türges-khâqân tőle telhetőleg támogatott. A lázadás megfékezésére Khâlid Dzsunaid nevű vezérét rendelte Szindből Transoxaniába (729—734). Ezt 730-ban Szauraq, Szamarkand helytartója értesítette, hogy a türges-khâqân a várost ostrom alá vette és, ha segítséget nem kap, nem tudja magát tartani. Dzsunaidnak hirtelenében nem volt módjában nagyobb sereget gyűjteni s a város felmentésére kisebb sereggel menten útnak is indult, dél felől nyomulva Szamarkand felé. A khâqân a félúton bekerítette csapatát, úgy hogy Dzsunaid kénytelen volt egy szorosba menekülni, ahol a khâqân a szó szoros értelmében ostrom alá vette. Szorult helyzetében Szauraq-nak parancsot adott, hogy seregével azonnal segítségére siessen. Szauraq 12.000 ember élén vonult ki Szamarkandból és már csak néhány mérföld választotta el Dzsunaid táborától, amidőn a török hadak megtámadták, hogy az arab seregek egyesülését megakadályozzák. Szauraq minden áron utat akart magának törni Dzsunaid seregéhez és halálmegvetéssel küzdött; a törökök azonban a meleg nyári időben a mögöttük lévő erdőt meggyújtották; az arabok az ellenséges lovasság által felvert por miatt nem vették észre a tüzet s a törökök után az égő erdőbe rohanva, csaknem mindnyájan elpusztultak. Dzsunaid mind amellet Szamarkand városát elérte s a veszélyeztetett Bokharát is megmentette; azonban e két főváros kivételével csaknem egész Transoxania a törökök kezén maradt.

Mivel Dzsunaid a lázadó Jazîd ibn al-Muhallab egyik leányát vette el, Hisâm khalifa annyira felbőszült ellene, hogy menten elcsapatta és 734-ban, Aszim, az új helytartó által kínpadra akarta huzatni. Dzsunaid azonban vízkórságban meghalt és így nem volt megbüntethető, azonban a rajta esett sérelem megtorlására ismét lázadás tört ki, amelyet al-Hârith ibn Szuraidzs nevű *murdzsi* (vagyis oly eretnek, aki még a legnagyobb bűnös üdvösségében is bízik) pattantott ki. Ez, Azd, Bakr és Tamîm törzseinek élére állva 60.000 lázadó élén nyomult Marw, Khoraszán fővárosa felé, azonban hívei legnagyobb része elhagyta, mire Aszimmal egyezkedni kezdett. Aszim-ot azonban 735-ben visszahívták; helyére újból a kemény Aszad került, aki a lázadást elfojtotta és Hârith híveinek kolomposait kegyetlenül kiirtotta. A lázadó vezér maga a törökökhöz menekülve, pogánnyá lett és honfitársai ellen fogott fegyvert.

E lázadás elfojtása után Aszad a tartomány zülalt viszonyainak rendezéséhez fogott és Balkh városának újjáépítése után (736) Khuttal megrendszabályozását határozta el, melynek királya, Szabal, Hârith lázadását támogatta. Szabal azonban 737-ben meghalt és halálos ágyán Ibn asz-Szâidzsi nevű hívét állította régens minőségében az ország élére. Ez Szulu-hoz, a türges-khâqânhoz fordult segítségért, aki nem sokat kérette magát, hanem a Szu mellett fekvő fővárosát, Nawâkath-t elhagyva, Khuttal segítségére sietett. Az arabok Balkh felé vonultak vissza, mire a törökök a telet az országban töltötték, de 738-ban Khâristân mellett Aszad seregeitől véres vereséget szenvedve elpusztultak; maga Szulu is csak épp hogy megmenekült; hazatérése után Kurszul bagatarkhán meggyilkolta, mire birodalma szétesett. A khâristâni győzelem biztosította a muszlimok hegemoniáját Turkesztánban, az oroszlánrész azonban e sikerben a khinai diplomáciáé volt, amely szünet nélkül dolgozott a türges vesztén. Ebben az időben halt meg Ghûrak is, Szogd ki-

rálya, akinek elhunytá után országát örökösei egymás között osztották fel.

738-ban elhunyt a kegyetlen Aszad is; utóda, a jólelkű Naszr ibn Szajjár, belátta, hogy az egyre szaporodó muszlim konvertitákat brutalizálni immár nem lehet, miért is amnesztiát hirdetett s a kitérteket a türelmi adó alól felszabadította. Naszr érdeme, hogy az adózás alapját képező fogalmakat tisztázta. Ettől az időtől kezdve a földadó neve *ķharâdzs*, amely a nem-muszlimok kezén maradt állami birtokot elévülhetetlenül terheli s akkor is fizetendő, ha az ilyen birtokok muszlimok kezébe mennek át. A türelmi adó neve ellenben *dzsizjah*; ezt zsidók, keresztények és tűzimádók (Zoroaszter követői) egyaránt fizetik, ha azonban muszlimokká lesznek, a türelmi adó alól ipso facto mentesülnek.

Míg Naszr méltányos politikája Khoraszánban néhány esztendőre békét teremtett, addig Irâqban újabb lázadás tört ki.

Khâlid ugyanis, mint már mondtuk, 737-ben a kalifa irigysége és féltékenysége következtében megbukott. Utóda, a durva Jûszuf ibn Omar, hivatalba lépése után bebörtönözte, megkínozta és vizsgálatot indított az általa bevételezett állami pénzek hova fordítását illetőleg. Ez alkalommal kiderült, hogy Zaid ibn Alî, Huszain, a kerbelai tragédia áldozatának unokája, Khâlid-tól nagyobb összeget kapott. A kapzsi és gyanakodó Hisâm erre Zaidot maga elé idéztette, de mivel vallomásra bírni nem tudta, Jûszufot bízta meg a vizsgálat folytatásával. Zaid kétségbe esve, Kûfah városában, 740 januárjában kibontotta a lázadás zászlaját, amely azonban gyászos véget ért. A kûfaiak ugyan lelkesedve csatlakoztak hozzá, sőt 15.000-en soroztatták be magukat katonái közé, de amikor harcra került a dolog, mindössze 218-an fogtak fegyvert. Zaid a harcban elesett; levágott fejét Damaszkuszban, Medinában és Kûfah városában tették közszemlére. Fia, Jahjâ megmenekült ugyan, de Hisâm utóda, II.



Walîd idejében elhunyt. A lázadás elfojtásából az abbászida pártnak volt legtöbb haszna, mert Alî ivadékainak pusztulása után az elégületlenek figyelme egyre nagyobb nyomatékkal fordult feléjük.

Hisâm idejében a Kaukázus vidékén, az arabok és a khazarok tovább folytatták céltalan hadakozásaikat egymással. 725-ben a kalifa al-Dzsarrâh-ot felmentette Armenia kormányzása alól és helyébe Maszlamah-t küldte, aki 727-ben a khazarok ellen sikeres hadjáratot folytatott. 728-ban megismételte a khazarok ellen irányuló hadjáratot, de ez egyszer kudarcot vallott: az idő rosszra fordult, azonfelül nagy khazar sereg állta útját, úgy hogy trainjét feláldozva, vissza kellett vonulnia. 729-ben a khazarok Maszlamah kudarcán vérszemet kaptak s Adharbaidzsân vidékére betörve, nagy pusztítást vittek véghez; azonban Hârith ibn Amr a garázda hordákat visszavetette. Hisâm erre Maszlamah-t visszahívta és újból al-Dzsarrâh-ot nevezte ki Arméniába kormányzónak. 729-ben al-Dzsarrâh nagy sereggel vonult a khazarok ellen, akik azonban seregének legnagyobb részét vele együtt felkoncolták. E kudarc hatása alatt Armenia kormányzatát újból Maszlamah vette át, aki 731-ben a Balandzsar mögött elterülő vidéket leigázta és oly kegyetlenül bánt az ellenséggel, hogy a khazarok közül sokan kétségbeesésükben öngyilkosok lettek. 732-ben Maszlamah a khazar khâqânt megszalasztotta és Derbend városának megerősítése után hazatért. Időközben Marwân ibn Muhammed, a későbbi kalifa, Maszlamah-t Hisâm előtt bevádolta, hogy a khazar háborút kellő eréllyel nem folytatja; erre a kalifa Maszlamah-t visszahívta és Armenia élére Marwânt állította. Az új helytartó 735-ben Szarîr fejedelme, az allánok és Tûmânsâh, a Kaukázus egyik kiskirálya ellen hadakozott. Ezt követte 736-ban a Warînasz, a Kaukázus egy másik kiskirálya ellen indított hadjárat, aki vereséget szenvedve, egyik erődében húzta meg magát. Az arabok az erődöt ostrom alá vették; Warînasz harc közben esett el. 737-

ben Marwân az allánok földjén át a khazarok országába nyomult és Balandzsar, továbbá Szamandar városai mellett elhaladva a Fehér Városig nyomult előre, „ahol a khâqân székel”. 739-ben Marwân leigázta Szarîr népét, több erődöt elfoglalt, Tûmânsâh-ot pedig arra kényszerítette, hogy adó fejében bizonyos számú rabszolgát szolgáltatson. 743-ban kitört a polgárháború, mire Marwân kaukázusi hadjáratait abbahagyva, Armeniából eltávozott. Ettől kezdve húszt esztendőn át a khazarok veszteg maradtak.

A lázongások Afrikában is folytatódtak. A khawâridzs-eretneknek bujtogatása következtében 735-ben a berberék fellázadtak, azonban 300.000 főnyi seregük Qairuwân mellett vereséget szenvedett, mire a béke, annyira amennyire, helyre állt.

Hisâm hajóhada sem maradt tétlen; az arab flotta 729-ben Sziciliában, 735-ben Szardiniában pusztított, 739-ben pedig Syracuse városát adófizetésre kényszerítette.

A spanyolországi arabok Hisâm idejében Dél-Franciaország meghódítását tűzték ki hadjárataik céljá gyanánt, azonban erőlködéseik kudarcot vallottak. 731-ben Abd ar-Rahmân a Pireneusokon áttörve Franciaországba vonult és egészen Poitiers városáig nyomult előre. 732-ben Martel Károly, Pipin természetes fia, október havában fényes győzelmet aratott az arabok túlerején, akik éjszaka idején a csatateret elhagyva, észrevétlenül vonultak vissza. E győzelem következtében Franciaország s a keresztény Európa megmenekült az arabok hódító hadjáratainak gyötrelmeitől, noha betöréseik e nagy kudarc után is folytatódtak. 734 és 737 között főleg a Rhône vidékén portyáztak, míg végre Martel Károly seregeiket Avignon vidékén döntően megverte és végleg elzavarta.

A frankok sikereiben nagy részük volt azoknak a khâridzsi-emiszáriusoknak, akik bizonyos Maiszarah nevű főeretnek utasításai szerint Ceutától Qairuwân-ig az omajádok bűneinek következetes felhánytorgatásá-

val az elégületlen berbereket eredményesen bujtogatták. A berberök egyik követsége Damaszkusba utazva, magához a khalifához fordult, hogy sérelmeiket orvosolja, azonban Hisâm nem állt velük szóba. Amikor a berberök erről értesültek, fellázadtak; a lázadás oly mérveket öltött, hogy a helytartók elfojtani nem tudták, miért is Hisâm Kulthum ibn Jjâd al-Qaszri, damaszkusi helytartó vezérlete alatt tekintélyes szíriai sereget küldött a lázadás elfojtására. E sereg azonban 741-ben a Nawâm folyó mellett katasztrofális vereséget szenvedett a félmeztelen és botokkal felfegyverzett berberektől. A szírek utóbb némi sikereket értek ugyan, azonban az arabok uralma Észak-Afrikában alapjában rendült meg.

Atyja és elődei példájára Hisâm felújította a görögök ellen irányuló évi portyázóháborúkat, de az araboknak itt sem volt szerencsájük. 740 május havában a bizanci seregek az arabokat Akroinon mellett alaposan megverték. E háborúk vezetői a kalifa tulajdonfiai, Mucâwijah, a spanyolországi omajádok őse és Szulaimân voltak. Mucâwijah egyik portyázó hadjárata alkalmával az ellenség földjén vadászva lováról lefordult és szörnyet halt; a gyászbaborult apa panaszkodva mondá: „Kalifának szántam s a szerencsétlen rókákat hajszol.”

A kancsal, nyárspolgáris, de máskülönben jólelkű kalifa 743 február havában halt meg ruszâfah-i kéjlakában, Raqqah mellett, telt pénztárt hagyva maga után.



### XIII. AZ OMAJÁDOK BUKÁSA AZ ARABOK URALMÁNAK VÉGE

Hisâm kalifát II. Jazîd fia, II. Walîd (743—744) követte a trónon, sportember, akrobata, költő és bohém egy személyben, akinek szeszélyei óráról-órára változtak, aki nők és boroskancsók társaságában érezte magát legjobban és komoly cselekedetre egyszerűen képtelen volt. Trónralépése előtt a szíriai sivatagban élt, pompás kéjlakban, hallgatva Macbad költő verseit, amelyek e szeszélyes bohém idegrendszérére annyira hatottak, hogy ilyenkor a terem közepén lévő, félig borral, félig vízzel telt medencébe ugrott, hogy így csillapítsa felkorbácsolt idegeit. Utána a szolgák előrohantak, Walîdot illatos kenőcsökkel bedörzsölték, tiszta ruhát adtak rá, Macbad pedig dús honoráriumban részesült azzal az utasítással, hogy a látottakról hallgasson. A sors szeszélye úgy akarta, hogy ez a félbolond vegye kezébe az arab világbirodalom ügyeinek intézését.

Amint Hisâm elhunytáról értesült, első dolga az volt, hogy a halott kalifa egész vagyonát oly szigorúan szekvesztráltatta, hogy még egy halotti kendő sem akadt a holttest begöngyölítésére. Szulaimânt, Hisâm fiát megverette és száműzette; Absalom példájára apja háremét megbecstelenítette, egyszóval egyre-másra oly botrányokat csinált, hogy csakhamar saját családját is önmaga ellen fellázította.

Legostobább cselekedete azonban az volt, hogy Khâlid-ot, Irâq egykori helytartóját megkínóztatta és megölette. A ledér és könnyelmű kalifa ugyanis takarékos elődje telt pénztárát a hadsereg zsoldjának emelésével, dús ajándékok osztogatásával és céltalan költsékezésével hamarosan elprédálta. Mikor pénze nem maradt, helytartóit kezdte zsarolni. Így pl. Naszr ibn Szajjâr-tól, Khoraszân helytartójától rabnőket és drága edényeket követelt. A helytartó a kívánt holmikat össze is szedte és útnak is indította, de mivel időköz-

ben a kalifa meghalt, az egész transzporttal Märw városába tért vissza. Jûszuf, Kûfah durva és kegyetlen helytartója a kalifa pénzzavarát felhasználva, nehéz milliókat kínált, ha Khâlid-ot, halálos ellenségét kezébe kerítheti, hogy rajta bosszúját kitölthesse. Walíd e förtelmes alkúba bele is ment; a szerencsétlen Khâlid kínpadra került és szörnyű szenvedéseit hősiesen tűrve halt meg. Khâlid tragikus halála a vele rokon jemeni törzseket a kalifa ellen állította sorompóba; az általános elégtelenséget fokozta Jahjâ, Zaid fiának, a sîcî trónkövetelőnek kivégzése is. Végül már az uralkodó család tagjai is a ledér kalifa ellen fordultak, ami végkép megpecsételte sorsát: a lázadás zászlóját III. Jazîd, I. Walîdnak egy foglyul ejtett szogd királyleánytól született fia, bontotta ki, Damaszkus városát hatalmába kerítette és Walîd-ot Bakhrâ várában vettette ostrom alá. Mivel Walîd pénzzsűkében volt, csapatai cserben hagyták, mire az ostromlók a várat könnyű szerrel bevéve (744 április), a Qoránt olvasó kalifa fejét levágták és versenytársának küldték Damaszkusba.

II. Walíd halála után kitört az anarchia. A szent és sérthetetlen kalifa kivégzésével az uralkodó család harakirit követett el magán. Minden társadalmi rend felbomlott. Eleddig az omajádok legalább a szíriai arabokra támaszkodhattak; abban a pillanatban, amelyben e csapatokat a törvényes uralkodó ellen vezényelték, megrendült ezek hűsége is, mert felébredt bennük a vérbosszú s a vele járó törzsi pártoskodás. Damaszkusban ugyan khalifának III. Jazîdot ismerték el, aki bemutatkozása alkalmával ünnepélyesen megígérte, hogy a szentéletű II. Omar kalifát fogja tekinteni mintaképének s annak szellemében fog uralkodni, azonban ígéreteit, főleg a hadsereg zsoldjának pontos fizetését, nem tartotta be, sőt a sereg zsoldját leszállította, úgy hogy emiatt a náqisz, „hiányos” csúfnevet kapta. A birodalomban néhány hét alatt szörnyű nyugtalanság támadt, amely csakhamar krónikus láza-

dásokban nyilatkozott meg. Himsz népe a kalifa halálának hírére fellázadt és Damaszkus ellen vonult; a lázadók seregét Maszrûr és Szulaimân, Hisâm fia szétverték. Közvetlenül ezután Palesztinában is lázadás tört ki, amelyet alig-alig sikerült elfojtani. Kûfah népe is nyugtalanzkodott a helytartók kegyetlensége miatt; a gonoszlelkû Jûszuf ugyan börtönbe került, de utóda sem volt sokkal jobb, azonfelül eretnek hírében állt. Ezt is el kellett mozdítani, hogy Abdallah, II. Omar jámbor fiának csináljon helyet. Khoraszánban Muhammed, az abbâsi tónkövetelő halála után fia, Ibrahim vette át Hâsim háza érdekeinek képviselőjét s az omajjádok ellen irányuló összeesküvés vezetését. Amellett az északi s a déli arab törzsek pártharca tovább dült. Khoraszánban történt az iszlám történetében páratlanul álló esemény, hogy az a Hârith, aki, mint tudjuk, pogánnyá lett és honfitársai ellen fogott fegyvert, a kalifától kegyelmet kapott s az iszlâmba visszatérhetett.

A birodalom szerencsétlenségére Marwân, Armenia helytartója, I. Marwân kalifa törvénytelen fia, II. Walîd vére megtorlásának ürügye alatt kormányzóságát elhagyva, Harrân városában ütötte fel székhelyét és innen küldte csapatainak egy részét III. Jazîd ellen. A megrettent kalifa alkudozni kezdett a vén és veszedelmes hadvezérrel, azt ígérve neki, hogy eddigi kormányzóságában megerősíti. Marwân a föltételeket elfogadva, meghódolt, a kalifa azonban félévi uralom után, 744 szeptember havában elhunyt.

III. Jazîd, aki az emberi akarat szabadságát valló *qadarî*-szektához húzott, ezen eretnekség kolomposainak rábeszélésére testvérét, Ibrahim-ot jelölte ki utódának. Ennek az árnyékkalifának uralma azonban alig tartott három hónapig és voltaképpen csak Damaszkus vidékére szorítkozott.

Marwân ibn Muhammed ugyanis, aki, mint látjuk, Hisâm idejében Armenia kormányzója volt, az északarábiai (mudhar) csapatok 80.000 főnyi serege élén Harrân-ból Damaszkus felé nyomult, amelyet Szu-



laimân, Hisâm kalifa fia, 120.000 főnyi seregével védett. A két hadsereg Bacalbak és Damaszkus között csapott össze; Marwân veteránokból álló, kitűnően képezett serege fölényes győzelmet aratott, mire az ellenfél csapatai elszéledtek. Ibrahîm kalifa Szulai mân társaságában a szíriai sivatagban fekvő Tadmor városában, Kalb törzsének szállásán keresett menedéket, miután az államkincstárt kirabolták és II. Walid két fiát a kegyetlen Jûszuffal, Kûfah kormányzójával együtt lemészároltatták. Távozásuk után a magára hagyott fővárosban zavargás tört ki; a fellázadt csöcselék III. Jazîd holttestét kiásta és karóba húzta.

Marwân immár összes versenytársaitól megszabadulva, 744 december havában ellenállás nélkül vonult Damaszkusba, ahol kalifának kiáltották ki és előtte meghódoltak. Az omajádoknak ez az utolsó uralkodója jóindulatú, békés hajlamú, bátor és értelmes katona volt, aki mint helytartó 12 évet töltve Armeniában, a régi arab miliciát megszüntette és azt jól fizetett zsoldos hadsereggel pótolta; a törzsek, mint a hadsereg keretei megszűntek s azok szerepét ezredek vették át, professzionista katonatisztek vezetése alatt. A régi, hosszú és nehézkes rajvonalak (*szufûf*) megszűntek s a sereg kisebb egységekre oszolva (*kurdûsz*, többesben *karâdisz*, a latin *cohors* arabos alakja) vonult fel harcok alkalmával. Normális viszonyok között Marwân ura maradt volna a helyzetnek, azonban az egyre szaporodó és elébe tornyosuló nehézségekkel ő sem tudott megbirkózni, mert megbízható serege nem volt. Ha a szíriai arab csapatok hűségesen kitartottak volna mellette, az omajádok uralmát talán még megmenthette volna, azonban azok dinasztikus hűségét is kikezdte az arabok rákfenéje, az *caszabijjah*, a törzsek ellentéte és pártharca. Marwân az északarabiai törzsekre támaszkodott, ennél fogva a délarabiai törzsek esküdt ellenségei lettek. Azonfelül Marwân Harrân városát választotta fővárosának, ami viszont Szíria féltékenységét váltotta ki. Csakhamar megindult az egész

birodalomban a bomlási folyamat, amelynek gátat vetni emberi erő többé nem volt képes. Himsz, Damaszkus vidéke, a Jordán vidéke és Tadmor sorban fellázadtak; a kalifa csak a legnagyobb erőfeszítéssel tudott rendet teremteni az omajádok eleddig leghűbb örökös tartományaiiban.

A perifériákon a helyzet ennél sokkal rosszabbra fordult. A trónkövetelők száma hirtelen eggyel szaporodott, aki Irân-ban, rövid ideig bár, nagy fölfordulást csinált. E trónkövetelő, Mucâwijah, Alî kalifa testvéreinek, Dzsa'far-nak ivadéka volt és, mint Hâsim házána leszármazottja, igényelte a hatalmat. Abdallah ibn Omar, aki Jûszuf bukása után Irâq élére került, Mucâwijah-t őrizet alá helyezte ugyan, de napi 300 dirhemet folyósított részére. Kûfah népe rajongással viseltetett irányában, mire Mucâwijah vérszemet kapott és fellázadt. Párthívekben nem lett volna hiány, de mihelyt a dolog harcra került, amint az Mezopotámiában ilyenkor történni szokott, a lelkes párthívek sorban elhagyták és csak Zaid ibn Alî *sîcah*-jának emberei tartottak ki mellette. Ezek élén Kûfah városát elhagyva Madâ'in felé tartott, majd a Tigris folyón átkelve, Media tartományaiba vette magát és 744-től 747-ig ar-Rajj, Qûmisz, Isztakhr (Persepolis) és Iszfahân városainak vidékén független uralkodó gyanánt rendezkedett be, míglen a kalifa szír csapatai seregeit szétverték, mire Märwbe menekült, ahol Abû Muszlim, az abbász-ház pártjának főkolomposa kivégeztette (747).

Alig hagyta el a lázadó Mucâwijah Kûfah városát, Irâq-ban újabb, az eddigieknél jóval komolyabb zendülés tört ki bizonyos Dhahhâk nevű khârîdzsî vezérése alatt. E lázadás elfojtása véget a kalifa Jazîd ibn Hubairah-t megbízta, hogy Qirqiszijah mellett csapatokat gyűjtsön s azok élén Dhahhâk ellen nyomuljon. Amint egy 10.000 főnyi, délarabokból álló osztag Szulaimân, Hisâm kalifa fiának vezérlete alatt (aki utóbb Marwânnal kibékült) Ruszâfah mellett elhaladt,

Hisâm egykori székhelyének láttára a katonaság felázadt és Szulaimânt kiáltotta ki ellenkalifának. Ez most ahelyett, hogy Irâq felé vonult volna, megfordult és Qinneszrîn városába vette magát. A kalifa kénytelen volt a lázadó Dhahhâk megrendszabályozására összevont haderejét megosztani; egy részét Jazîd ibn Hubairah-ra bízta, ő maga a lázadó Szulaimân ellen nyomult és véres csatában megverte (145-ben). Szulaimânnak mindazonáltal sikerült elillannia; megmenekülése után Dhahhâk-hoz pártolt át, akihez időközben Abdallah ibn Omar, Irâq helytartója is csatlakozott.

A kalifa, győzelme dacára, nem vonult mindjárt Dhahhâk ellen, mert előbb Himsz lázadó városával akart végezni; e várost csak öt hónapi ostrom után vette be, miután Himsz, Damaszkus, Ba'albak és Jeruzsálem falait lebontatta, abban a hitben, hogy háta mögött semmiféle lázadás többé ki nem törhet. 746-ban Dhahhâk ellen indult s a lázadó hadait Harrân és Naszîbîn között újabb véres csatában szétverte; Dhahhâk a csatatéren esett el; párthíveit a kalifa győzelmes csapatai a Tigris folyón túl kergették.

Ez volt Marwân utolsó sikere. Ahelyett, hogy végső erejét összeszedve többi ellenségeivel is leszámolt volna, harrâni kéjlakába vonult vissza és ölbe tett kezekkel nézte a veszedelmes viharfelhőket, amelyek kelet felől tornyosultak birodalma láthatára fölé.

Khoraszâni helytartójának, a hű és becsületes Naszr ibn Szajjâr-nak helyzete egyre veszedelmesebb lett. Az arabok nem jó szemmel nézték az iráni elem tömeges megtérését s a konvertitákat gyanakvással fogadták. Ezek viszont a nemesség szerepét iátszó arabok iránt ellenszenvvel viseltettek és csak kellő alkalomra vártak, hogy igájukat lerázzák. Ez az alkalom nem soká váratott magára: csak egy szervező tehetségre volt szükség, hogy az általános elégtelenséget kipattantsa. S e szervező tehetség Abû Muszlim személyében a leg-



alkalmasabb pillanatban lépett fel s az omajádok roszakatag uralmának megadta a kegyelemdöfést.

Abû Muszlim fellépése, mint már említettük, bizonyos fokig kellően elő volt készítve. Muhammed az abbász-család feje, a délpalesztinai Humaimah-ban meghúzódva, mint valami pók, óvatosan szövögette a nagyszabású összeesküvés szálait, amely az omajádok uralmát volt hivatva megdönteni. Humaimah azonban csak az összeesküvés irányításának szellemi központja volt; magának a forradalmi mozgalomnak egyik gócpontját Kûfah városában kell keresnünk, ahonnan a „Szent Család” ügynökei kereskedőknek öltözve indultak propagandaútjukra, a másik gócpontját a mozgalomnak Märw városában találjuk; itt találkoztak a forradalmi ügynökök egymással és itt beszéltek meg khoraszáni propagandájuk közelebbi részleteit.

743-ban Muhammed Mekkába ment zarándokolni. Híveivel találkozva, közeli halálának előérzetében fiát Ibrahîm-ot jelölte ki utóda gyanánt; ugyanakkor szolgálatába fogadta Abû Muszlimot, aki ugyan még alig volt húsz éves, de csakhamar a kor vezető emberévé küzdötte fel magát. E rendkívüli egyéniség származását homály borítja; valószínű, hogy khoraszáni, vagyis nem-arab rabszolgacsaládból származott, mert rendkívüli szervező tehetsége nem-arab eredetre vall. Viszont gazdája, Muhammed csodálatos szimatjára vall, hogy ezt az ismeretlen fiatalembert felfedezte s a család ügyeinek intézésével megbízta. E tisztségében szakadatlanul utazgatott Khoraszán és Humaimah között, utasításokat, üzeneteket hordva, míg végre 747-ben oly kedvező jelentést hozott Ibrahîm-nak, a Hâsim-család új fejének, hogy a családi tanács elhatározta, hogy még ebben az esztendőben a lázadás zászlaját kibontatja. E nevezetes esemény 747 június 15-én, a ramadhân-bõit elmúltával következett be. Az omajádok helyõrségeit Heratból s a távol kelet városaiból egymás után üzték el. Ezután Märw városára került a sor, ahonnan Naszr ibn Szajjâr-nak, Marwân helytartójá-

nak el kellett takarodnia. A szerencsétlen helytartó hiába küldözgette Harrân-ba a hióbhíreket. Marwân tétlenül vesztegette el az időt és csak akkor eszmélt az őt fenyegető veszedelem tudatára, amikor Ibrahîm egyik elfogott levelében azt olvasta, hogy az abbâszida pretendens nincs megelégedve Abû Muszlim hadvezetésével és gyorsabb előnyomulást kíván tőle. E levél hatása alatt megrettenve, Ibrahîmot Humaimâh-ban elfogatta és Harrân-ba vitette, ahol csakhamar meg is halt. Két testvére, Abû-l-Abbâsz és Abû Dzsacfar a család többi tagjával Kûfah városába menekült s ott húzta meg magát.

Ez alatt Abû Muszlim Khoraszánban tovább folytatta győzelmes előnyomulását. Sikereinek titkát egyes taktikájában kell keresnünk, amely oda irányult, hogy az összes elégületlen elemeket saját táborában egyesítse. Abû Muszlim nem tolta előtérbe az abbâsz-házat, hanem a hâsim-család ügynökének minőségében lépett fel és ezzel maga mellé állította Alî pártját, a sîcah-t is; azzal sem törődött, hogy párthíveinek egy része libertinus elveket valló khurramî-eretnek volt: minden párt és szekta, amely az omajádok ellensége volt, szépen el tudott helyezkedni táborában. Ehhez járult az is, hogy Abû Muszlim oldalán Qahtabah személyében kiváló hadvezér állt, aki a Marw-ból Sziria felé visszavonuló Naszr ibn Szajjâr-t Naiszâbûr mellett megverte. Naszr seregének romjaival egészen Hamadân-ig jutott, ahol a 85 éves öreg ember megbetegedett és meghalt (748 november).

Az események immár rohamosan követték egymást. Qahtabah a leggyorsabb iramban fordult nyugat felé; Média városait nagyobb ellenállás nélkül megszállta, majd Nihâwand városát zárta körül, ahol Naszr ibn Szajjâr vert serege összeverődött és újabb ellenállásra készülődött. A város felmentése Ibn Dubbârah al-Murri feladata lett volna, aki a trónkövetelő Mucâwijah seregeit szétugrasztva, Kirmân tartományában vesztegelt. Ibn Dubbârah útnak is indult, de

még mielőtt Nihâwand városát elérte volna, Qahtabah megtámadta, Dzsabalq mellett, Iszfahán közelében, 749 március 18-án megverte és elejtette.

E győzelem következtében Qahtabah előtt megnyílt az út Irâq felé, amelyet a Tigris partján fekvő Dzsâlûlah nevű faluban állomásozó Jazîd ibn Hubairah tekintélyes hadereje védett. Qahtabah a szír sereget megkerülve, Kûfah felé tartott, Jazîd pedig nyomon követte; a két hadvezér Kerbelâ közelében mérkőzött meg egymással; a szírek vereséget szenvedtek, de Qahtabah elesett; a győzelmes khoraszáni hadak vezérletét az elesett Qahtabah fia vette át, aki elől Jazîd Wâszit felé tért ki, itt azonban demoralizált csapatai lassacskán elszéledtek, úgy hogy egész Dél-Mezopotámia az ellenség kezére került. 749 augusztus havában Abû-l-Abbâsz, a hâsimi párt feje nekibátorodva elhagyta rejtekhelyét és 749 november 28-án a kûfahi főmecsetben kalifává kiáltotta ki magát.

Ezalatt Észak-Mezopotámiában döntő események játszódtak le, amelyek élénken emlékeztetnek Omar diadalmas hódításaira. Amint annak idején az arabok maroknyi serege egymásután semmisítette meg a rómaiak s a perzsák túlerejét, úgy most Abû cAun, Qahtabah egyik alvezére, aránylag csekély erővel két döntő győzelmet aratott Marwân jól felszerelt veteránjai fölött. Dél-Mezopotámia meghódítása után Qahtabah Abû cAun-t Észak-Mezopotámia ellen menesztette, amelyet Abdallah, Marwân fia védett. A két sereg a Kis Zâb folyó mellett csapott össze 749 augusztus havában. A szírek vereséget szenvedtek és ezzel Mószul vidékét elvesztették. E vereség a Harârânbán veszteglő Marwânt is felrázta tétlenségéből s a tettek mezejére szólította. 120.000 főnyi seregével felkerekedve, a Nagy Zâb folyó vidékére tartott és 750 január vége felé megütközött Abû cAun 20.000 főnyi, sokkal kisebb hadával. Ha a szír csapatok kitartottak volna, a szerencse még az utolsó pillanatban is a kalifa javára fordul, azonban a szír sereg immel-ámmal



vett részt a tusában, s ezzel megpecsételte úgy a kalifa, mint az arab nemzet sorsát: a szír sereg katasztrofális vereséget szenvedett, mire Marwân menekülni volt kénytelen. Mivel pedig előzőleg Szíria minden nagyobb városának falait lehordatta, komoly ellenállásra még csak nem is gondolhatott; Szíriát kardcsapás nélkül feladta és Egyiptomba vonult vissza, abban a reményben, hogy ott valahol meghúzhatja magát. Az üldöző khoraszáni csapatok a bûszíri keresztény templomban rábukkantak és 750 augusztus havában felkoncolták.

Mikor a győztes Abû-l-Abbâsz, az első abbâsz kalifa, levágott fejét megpillantotta, hálát adott Allah-nak, hogy az ő segítségével diadalt arathatott az omajádok istentelen nemzetségén és magát *szaffâh*-nak, a nagy vérontónak nevezte el, mint aki véres halotti tort ül ellenségeinek hullái fölött. Szaffâh, ahogy Abû-l-Abbâsz kalifát az utókor elnevezte, kegyetlen következetességgel állt helyt szavának. Az omajádok ellen megindult a hajsza. A kalifa rokonságát Palesztinában összefogdosták és kardélre hányták. Még a halottakat sem kímélték. I. Mucâwijah és II. Omar sírjai kivételével az összes omajád kalifák sírboltjait feltörték, de mindenütt csak elporladt csontokat találtak, amelyekkel nem tudtak mit kezdeni. Egyedül Hisâm kalifa holttemét találták „használható” állapotban, de azon alaposan ki is töltötték bosszújukat: megkorbácsolták, felakasztották, végül elégették és hamvait szélnek szórták.

Az omajádok után az arabokra került a sor. Mert nem szabad felednünk, hogy Szaffâh serege nagyobbára iráni eredetű kliensekből (*mawâli*) rekrutálódott, akik a vérbeli arabok kapzsiságát, igazságtalan és kizsákmányoló uralmát rettenetesen meggyűlölték, s alig várták az alkalmat, hogy a rajtuk esett sérelmekért véres bosszút álljanak. Ez az alkalom csakhamar meg is jött. Az uralkodóház bukása után az arabok akarva nemakarva csakhamar rájöttek, hogy nekik ugyan alaposan befellegzett, hogy a zsiros helytartóságok és a

többi dúsan javadalmazó állásoknak vége és hogy a dolgok új rendjében számukra nincsen hely többé. Belátták, hogy meggondolatlan pártoskodásuk, lázongásuk, az uralkodóházzal szemben tanúsított hűtlenségük az ő vesztüket idézték elő, s immár azt hitték, hogy jobbik eszüket veszik elő, ha hibájukat jóvátéve az új kurzus ellen fellázadnak. Ha ezek a lázadások kellő vezetés mellett, tervszerűen törtek volna ki, minden bizonnyal Szaffâh uralmának megdőlését idézik elő, azonban a Szíriában megkísérelt puccsok egymástól független magánvállalkozások voltak, amelyek csak a győzőket ingerelték és kegyetlen retorziókra adtak alkalmat. Legtovább Jazíd ibn Hubairah tartotta magát Wâszit vidékén, de Marwân halálának hírére kapitulált és Szaffâh esküvel ígérte meg, hogy semmi bántódása nem lesz. Utóbb azonban Abû Muszlim közbevetette magát s az új kalifát rávette, hogy esküjének megszegésével a veszedelmes embert végeztesse ki. Hasonló eset történt Moszulban, amelynek népe Szaffâh kormányzója ellen lázadásban tört ki. Szaffâh testvérét, Jahját küldte a városba rendet csinálni. Jahja a lázadó polgároknak amnesztiát ígért s őket a mecsetbe hívta gyűlésre. Amikor együtt voltak, a mecset kapuit becsukatta, a benrekedt polgárokat egytől-egyig felkoncoltatta, feleségeiket pedig négyezer néger katonájával meggyaláztatta. De ez csak egy példa Szaffâh rémuralmának borzalmaiból, amely csaknem négy esztendeig tartott és Szíriát gyászos sivataggá változtatta.

Az új rendszer azonban tulajdon híveit sem kímélte. Abû Muszlim, az új dinasztia oszlopa és alapítója is áldozatul esett az abbaszidák rémuralmának: al-Manszûr, Szaffâh testvére, a második abbâszí khalifa, mivel Abû Muszlim új gazdájának zsarnoki szélsége elől a távol fekvő Khoraszánba akart menekülni, szigorúan ráparancsolt, hogy visszafordulva Madâ'in városában előtte jelenjék meg; a palotában kérdőre vonta, majd egyre gorombább vallatás után felkoncoltatta.

Igy mutatkozott be az abbászidák „áldott uralkodóháza”, ahogy ezt a képmutató rablóbandát a következő századok hazug és tendenciózus történetírása nevezte.

## IRODALOM

Encyklopädie des Islam. Geographisches, ethnographisches und biographisches Wörterbuch der muhammedanischen Völker, hsg. v. Houtsma, Arnold, Basset und Bauer, Leiden—Leipzig, 1913.

Caussin de Perceval, Essai sur l'histoire des Arabes avant l'Islamisme, pendant l'époque de Mahomet et jusqu' à la reduction de toutes les tribus sous la loi musulmane, 3 K. Paris, 1847—48.

Guidi, L'Arabie antéislamique, Paris, 1921.

Wellhausen, Reste arabischen Heidentums, Berlin, 1897.

Koránfordítások: franciául Kasimirski, Paris, 1844 (utoljára 1921); németül Ullman, Bielefeld, 1877; Henning, Reclam—K., Leipzig, 1901.

Nöldeke, Geschichte des Korans, 2. Aufl. v. Schwally, Leipzig, 1909.

Grimme, Mohammed, 2 K. Münster, 1922—25.

Muir, The Life of Muhammed, 4 K. London, 1861.

Sprenger, Das Leben u. d. Lehre d. Mohammed, Berlin, 1869.

Wellhausen „Muhammed in Medina” das ist Vakidi's Kitáb al-maghâzî, in verkürzter Wiedergabe, Berlin, 1882.

Weil, Mohammed der Prophet, sein Leben und seine Lehre, Stuttgart, 1843.

Caetani, Annali dell Islâm, Milano, 1905. — (A legnagyobb és legalaposabb történeti munka az iszlámról.)

Caetani, Cronographia islamica, ossia riassunto cronologico della storia di tutti i popoli musulmani. Periodo primo, anni 1—132. 5 füzet, Paris, 1912—23.



Flügel, Geschichte der Araber bis auf den Sturz d. Chalifats von Bagdad, Leipzig, 1840.

Huart, Histoire des Arabes, 2 K. Paris, 1912.

Lammens, Tanulmányok az első omajádokról, közzétéve a Mélanges de la Faculté Orientale de l'université St. Joseph à Beyrouth évfolyamaiban.

Muir, The Caliphate, its Rise, Decline and Fall, new ed. rev. by Weir, Edinburgh, 1924.

Weil, Geschichte der Chalifen, Mannheim, 1846—51. 3 K.

Wellhausen, Prolegomena z. ältesten Geschichte des Islams (Skizzen u. Vorarbeiten, VI. K.), Berlin, 1899.

Wellhausen, Die Kämpfe der Araber mit den Romäern in der Zeit der Umajjiden, Nachrichten v. d. K. Ges. d. Wissensch. zu Göttingen, Phil. — Hist. Klasse, 1901.

Wellhausen, Das arabische Reich u. sein Sturz, Berlin, 1902.

Kremer, Kulturgeschichte des Orientes unter den Chalifen, Wien, 1875—7.

Le Strange, The Lands of the Eastern Caliphate, Cambridge, 1905.

Népszertű művek:

Rehm, Mohammed und die Welt des Islam (Reclam, Universal-Bibl. 5803—4.) Leipzig, 1915.

Reckendorf, Mohammed u. d. seinen (Wissenschaft u. Bildung, 2. K.) Leipzig, 1907.

Hell, Die Kultur d. Araber (Wissensch. u. Bildung, 64. K.) Leipzig, 1909.

## TARTALOM

|   | La |
|---|----|
| I. Arábia, az iszlám bölcsője .. .. .   |    |
| II. Muhammed fellépése .. .. .  |    |
| III. Muhammed Medinában .. .. .   | 1  |
| IV. Muhammed tanítása; a Qorân s az iszlám .. .. .  | 1  |
| V. Abu Bakr uralma (632—634); az arab hódítások kezdete.. .. .  | 2  |
| VI. Omar uralma (634—644); a nagy hódítások.. .. .  | 2  |
| VII. Othmân (644—656) és Ali (656—661) uralma; az iszlám egységének felbomlása .. .. .                                | 2  |
| VIII. A szufjân-családból származó omajádok (I. Mucâwijah, 661—680 és I. Jazîd, 680—683) .. .. .                      | 3  |
| IX. Az omajádok marwâni ágának trónrajutása (I. Marwân, 683—685; cAbd al-Malik, 685—705)                              | 3  |
| X. A kalifátus dicsőségének tetőpontján (I. Walîd, 705—715; Szulaimân, 715—717) .. .. .                               | 4  |
| XI. Az arab uralom s a kalifátus hanyatlása (II. Omar 717—720; II. Jazîd, 720—724) .. .. .                            | 5  |
| XII. A vég kezdete, Hisâm kalifa uralma (724—743)   | 5  |
| XIII. Az omajádok bukása; az arabok uralmának vége (II. Walîd, 743—744; III. Jazîd, 744; II. Marwân, 744—750) .. .. . | 6  |
| Irodalom .. .. .  | 7  |
| Tartalomjegyzék .. .. .   | 8  |

